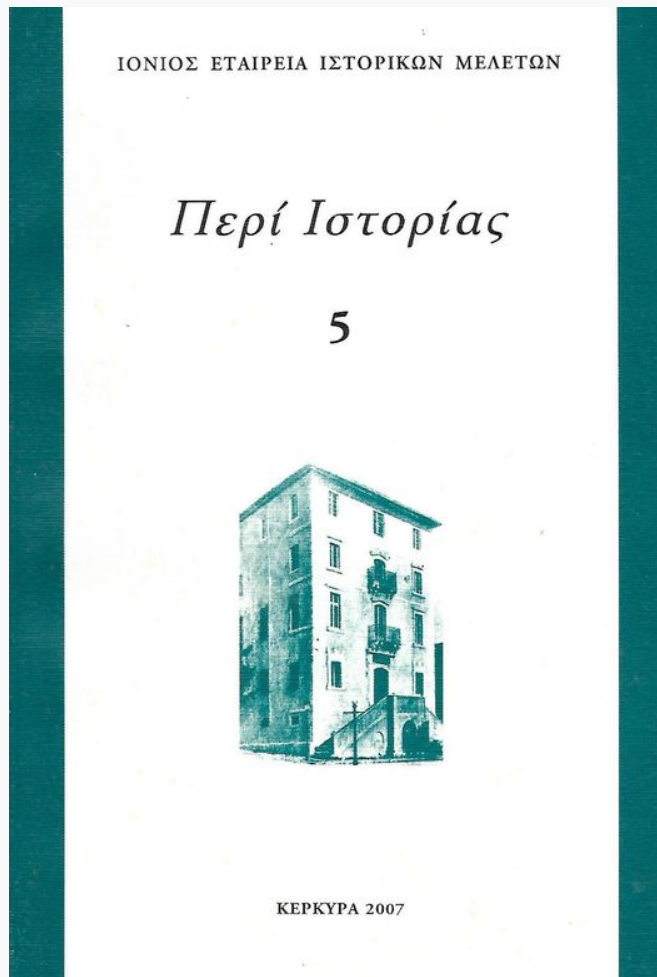


Peri Istorias

Vol 5 (2007)



Ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο μύθος του: σύμβολο και πηγή εξουσίας σε Βυζάντιο και Δύση για το 10ο αιώνα

Αγγελική Παναγοπούλου

doi: [10.12681/p.i.24837](https://doi.org/10.12681/p.i.24837)

To cite this article:

Παναγοπούλου Α. (2020). Ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο μύθος του: σύμβολο και πηγή εξουσίας σε Βυζάντιο και Δύση για το 10ο αιώνα. *Peri Istorias*, 5, 35–58. <https://doi.org/10.12681/p.i.24837>

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ:
ΣΥΜΒΟΛΟ ΚΑΙ ΠΗΓΗ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΔΥΣΗ ΤΟ 10^ο ΑΙΩΝΑ

Αγγελική Παναγοπούλου

Στις συνειδήσεις του χριστιανικού κόσμου, το πρόσωπο του Μεγάλου Κωνσταντίνου είχε ταυτιστεί με το αυτοκρατορικό αξίωμα. Ο εκχριστιανισμός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, είχαν περάσει μαζί με τον ίδιο τον Κωνσταντίνο, στη σφαίρα του μύθου.¹ Ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας δεν ήταν απλά ο διάδοχος του Αυγούστου, ο ιδρυτής της Νέας Ρώμης στο Βόσπορο, αλλά ο πρώτος ηγεμόνας του νέου λαού του Θεού, και κατά συνέπεια ο διάδοχος των βασιλέων του Ισραήλ, κι όπως ο Μωυσής, ενταγμένος στην ιστορία των Αγίων. Αφού οδήγησε το λαό του στο χριστιανισμό, κατάφερε να γίνει ίσος με τους Αποστόλους.² Το κύρος του μύθου του Κωνσταντίνου επιβεβαιώνεται και το 10ο αιώνα, καθώς αυτοκράτορες και πάπας σε Βυζάντιο και Δύση επικαλούνταν το όνομα και τη δράση του πρώτου χριστιανού αυτοκράτορα ως αποδείξεις για την εδραίωση των διεκδικησέων τους στην όποια μορφή εξουσίας και τη νομιμοποίηση των πολιτικών τους επιλογών, αλλά και των παρεμβάσεών τους σε τομείς, που βρίσκονταν εκτός των ορίων εξουσίας τους. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (913-959) στο Βυζάντιο, αλλά και ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969) αργότερα, ο Όθωνας Α΄ (936- 973) στη Γερμανία, αλλά και η παπική εξουσία το 10ο αιώνα, αναζήτησαν με κάθε τρόπο μια σύνδεση με το Μέγα Κωνσταντίνο και την εξουσία του, καθώς αυτή νομιμοποιούσε το δικό τους μέλλον. Η αναγωγή στον πρώτο χριστιανό αυτοκράτορα ήταν ούτως ή άλλως

¹ A. Markopoulos, "Constantine the Great in Macedonian historiography: models and approaches", *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th- 13th Centuries*, Λονδίνο 1994, σ. 159.

² E. Ewig, "Das Bild Constantins des Grossen in den ersten Jahrhunderten des abendländischen Kaiser-tums", *HJ* 75 (1956), σ. 1, 3· G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le "césaropapisme" byzantin*, 1996, σ. 159.

χαρακτηριστικό του παρελθόντος τους. Ο Κωνσταντίνος ο Μέγας και ο μύθος του κυριάρχησαν στη διαμάχη για το ρωμαϊκό αυτοκρατορικό τίτλο μεταξύ Ανατολής και Δύσης το 10ο αιώνα, αλλά “πρωταγωνίστησαν” και στην επιχειρηματολογία των παπών, που διεκδικούσαν μια θέση στην κορυφή της χριστιανοσύνης, αξιώνοντας παράλληλα ένα καθοριστικό ρόλο στην ανάδειξη του κοσμικού ηγεμόνα της Δύσης και αναπτύσσοντας μια πολιτική ιδεολογία ανταγωνιστική προς αυτήν της Ανατολής.

Στο κεφάλαιο 13 του *De administrando imperio* ο βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ ανάγει το αυτοκρατορικό αξίωμα του συνονόματου του Κωνσταντίνου Α΄ στο Θεό και κάνει λόγο για “τὰ τοιαύτας στολὰς” και “τὰ στέμματα”, που ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας έλαβε μέσω ενός αγγέλου, “ως από παλαιᾶς ἱστορίας ἐν ἀπορρήτοις λόγοις γεγραμμένον εὐρίσκομεν”. Με θεϊκή εντολή, κατά τα λεγόμενα του Κωνσταντίνου Ζ΄, τα ενδύματα και τα στέμματα φυλάχθηκαν στην Αγία Σοφία, για να τα φορά ο αυτοκράτορας στις μεγάλες χριστιανικές γιορτές. Η κατάρα “τοῦ μεγάλου βασιλέως Κωνσταντίνου” χαραγμένη στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας το δήλωνε ξεκάθαρα, ο παραβάτης “ὡς πολέμιος καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων ἐχθρός, ἀναθεματίζεται καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται”. Κανείς, ούτε ο αυτοκράτορας, ούτε ο πατριάρχης δεν είχε δικαίωμα να μετακινήσει τα ρούχα και τα στέμματα από την Αγία Σοφία, ενώ “φόβος μέγας” απειλούσε όποιον τολμούσε να ανατρέψει κάποια από τις θεϊκές διατάξεις, τις οποίες είχε τιμήσει και ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας.³

Όσα λέγονται στο κεφάλαιο αυτό, σίγουρα πετύχαιναν το σκοπό τους, να αποτρέψουν το γιο του Κωνσταντίνου, το Ρωμανό Β΄, και τους διαδόχους του, από το να συγκατατίθενται στις αξιώσεις των επικίνδυνων και επίμονων βαρβάρων να αποκτήσουν κάποιο από τα αυτοκρατορικά εμβλήματα.⁴ Όσα λέγονται στο DAI για τα ρούχα, τα στέμματα⁵, αλλά και το “ὕγρον πῦρ”, την άλλη επινόηση του 7ου αιώνα⁶, θα μπορούσαν να είναι διατυπώσεις διπλωματικού περιεχομένου, επινοήσεις που στόχευαν στη συντήρηση της πεποί-

³ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* (στο εξής DAI), εκδ. G. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, *Dumbarton Oaks Papers* 66 (1967), σ. 61· Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio II Commentary* (στο εξής DAI II), εκδ. R.J.H. Jenkins, F. Dvornik, B. Lewis, G. Moravcsik, D. Obolensky, S. Runciman. Λονδίνο 1962, σ. 66, για την ανυπαρξία τέτοιας κατάρας.

⁴ DAI II, σ. 4- 28.

⁵ Για τα καμελαύκια, όπως αποκαλεί δύο φορές τα στέμματα της Αγίας Σοφίας ο Κωνσταντίνος, βλ. T. Klausner, *Der Ursprung der bischöflichen Insignien*, Κρέφελντ 1950, σ. 17· DAI, 64. Για τα αυτοκρατορικά στέμματα στους ναούς της Κωνσταντινούπολης, βλ. Α. Α. Χριστοφιλοπούλου, “Τὰ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορικά στέμματα”, *Ελληνικά* 15 (1957), σ. 279- 285.

⁶ DAI, σ. 68, 73 κε.

θησης ότι ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε το μονοπώλιο των αυτοκρατορικών συμβόλων της εξουσίας.⁷ Εκτός απ' αυτό όμως, το συγκεκριμένο απόσπασμα συντελούσε και στην εδραίωση της πεποιθήσης ότι η ηγεμονικός οίκος στον οποίο ανήκε ο Κωνσταντίνος Ζ', οι Μακεδόνες ηγεμόνες, ήταν διάδοχοι του Αγίου, του ιδανικού αυτοκράτορα, του Μεγάλου Κωνσταντίνου, του οποίου η εκπορευμένη από το Θεό εξουσία, αγιοποιούσε και αυτή των διαδόχων του.⁸

Ουσιαστικά ο Κωνσταντίνος Ζ' ήταν αυτός που συνέδεσε τυπικά τη μακεδονική δυναστεία με τον Κωνσταντίνο Α'. Ο συχρητισμός των δύο Κωνσταντίνων, κύριο χαρακτηριστικό στην ιστορία της βυζαντινής ιδεολογίας, συμπίπτει με την τελευταία περίοδο της βασιλείας του Πορφυρογέννητου (945-959).⁹ Ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 9ου αιώνα η δυναστική προπαγάνδα των Μακεδόνων είχε κάνει την εμφάνισή της στα έργα της λογοτεχνίας και της τέχνης τονίζοντας ότι ο ιδρυτής της δυναστείας, Βασίλειος Α', μπορούσε να δοξάσει τη νέα δυναστεία. Στη σύνοδο του έτους 869/70 στην Κωνσταντινούπολη, το πρότυπο του Κωνσταντίνου Α' ήταν ζωντανό, καθώς ο Βασίλειος αποκαλούνταν Νέος Κωνσταντίνος και η Ευδοκία, η σύζυγός του, Νέα Έλενα.¹⁰ Από την εποχή αυτή κάθε βυζαντινός αυτοκράτορας όφειλε να ακολουθεί το παράδειγμα του Κωνσταντίνου Α', του αυτοκράτορα που ανανέωσε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και επέβαλε τη χριστιανική θρησκεία ως "ὁ ὕπαρχος τοῦ μεγάλου βασιλέως", σύμφωνα με τον *Τριακονταετηρικό* του επισκόπου Καισάρειας, Ευσέβιου.¹¹

Ο εγγονός του Βασιλείου, ο Κωνσταντίνος Ζ' ανήγαγε την καταγωγή του παππού του στους Αρσακίδες από την πλευρά του πατέρα του, ενώ για τη μητέρα του ανέφερε ότι "συνδεόταν με τον Κωνσταντίνο το Μέγα".¹² Έτσι, ο τρίτος στη σειρά αυτοκράτορας της μακεδονικής δυναστείας εισήγαγε μια καινοτο-

⁷ H.D.Kahl, "Die "Konstantinskrone" in der Hagia Sophia zu Konstantinopel. Ein Beitrag zur byzantinischen Konstantinslegende", *Antike und Universalgeschichte. Festschrift H.E. Stier*. Μίνστερ 1972, σ. 302-322, σχετικά με το αν διατηρούνταν κοσμήματα και στέμματα στην Αγία Σοφία αντί για το αυτοκρατορικό παλάτι. Βλ. και *DAI II*, σ. 65- 66.

⁸ Kahl, "Konstantinskrone", σ. 321, υποσ. 77· Dagron, *Empereur*, σ. 160.

⁹ Markopoulos, "Constantin the Great", σ. 164.

¹⁰ J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, 16, Γκράτζ 1960, 185C· A. Markopoulos, "Constantin the Great", σ. 160· Dagron, *Empereur*, σ. 206.

¹¹ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς τὸν Κωνσταντίνον τὸν βασιλέα Τριακονταετηρικός: *Eusebius Werke I*. (GCS 7). Λειψία 1902, σ. 202, 1-2· Markopoulos, "Constantin the Great", σ. 169.

¹² "ἐξ ὧν ἐβλάστησεν ἡ βασιλείος αὐτῆ ρίζα Βασιλείος, πατρώθεν μὲν ἔλκων τὴν ἐξ Ἀρσάκου συγγένειαν, ἢ προεῖρηται· ἢ δὲ μήτηρ τῆ τε τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου συγγενεία ἐκαλλωπίζετο καὶ ἀπὸ θατέρου μέρους τὴν Ἀλεξάνδρου ἠῆχει λαμπρότητα. ἐκ τοιούτων γεννητόρων προελθὼν ὁ Βασιλεῖος εὐθὺς πολλὰ τῆς ὕστερον δόξης σύμβολα εἶχεν ὑποφαινόμενα· ταινία τε γὰρ κοκκοβαφῆς παρά τὴν πρώτην ἔκφρυσιν τῶν

μία, καθώς για πρώτη φορά από τον 4ο αιώνα ο βυζαντινός αυτοκράτορας τόνισε ότι έχει συγγένεια εξ αίματος με τον ιδρυτή της βυζαντινής αυτοκρατορίας.¹³

Στο κεφάλαιο 13 του DAI ο Κωνσταντίνος αποκαλείται “μέγας”, “άγιος και μέγας”, “μέγας και πρώτος Χριστιανός βασιλεύς, άγιος Κωνσταντίνος”, “ό μέγας εκείνος άνήρ, Κωνσταντίνος ό άγιος”, και έτσι έγινε το πρότυπο δράσης που θα ακολουθούσε ο συνονόματός του Κωνσταντίνος Ζ΄ σ’ όλους τους τομείς. Η ιδεολογία συμπληρωνόταν από τη διατήρηση στο παλάτι της ράβδου του Μωυσή και του σταυρού, συμβόλου της χριστιανικής θρησκείας, που ανήκε κάποτε στον Κωνσταντίνο.¹⁴ Ο επίσκοπος Κρεμόνας Λιουτπράνδος που στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 949 ως απεσταλμένος του Ιταλού βασιλιά Βερεγγάριου δεν παρέλειψε επίσης να αναφέρει την πιθανότητα συγγένειας των δύο Κωνσταντίνων, λέγοντας: “Porphrogenitum autem non in purpura, sed in domo, quae Porphyra dicitur, natum apello...Constantinus imperator augustus, ex cuius nomine Constantinopolis est sortita vocabulum civitas, τόν οίκον τούτον, τον icon touton, domum istam, aedificare iussit, cui Porphyra nomen inposuit; voluitque successuram nobilitatis suae subolem istic in lucem prodire, quatinus, qui suo ex stemate nascerentur, luculenta hac appellatione Porphrogeniti dicerentur. Unde et hunc Constantinum, Leonis imperatoris filium, ex eius sanguine nonnulli dicunt originem ducere”¹⁵. Ήταν μια βιολογική συγγένεια που κανείς βέβαια δεν μπορούσε να πιστέψει, όμως εξυπηρετούσε τους στόχους του Κωνσταντίνου Ζ΄, που εκμεταλλεύθηκε την υπάρχουσα συνωνυμία κυρίως με τη βοήθεια της ρητορικής και εγκαθίδρυσε ένα δυναστικό πρότυπο, στου οποίου τη βάση βρισκόταν η νομιμότητα που παρείχε ο “μέγας” προκάτοχός του.¹⁶

τριών έωράτο περι την κεφαλήν, και περι τὰ σπάργανα πορφύρεια βάμματα”, *Theophanes Continuatus. Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus I*, εκδ. I. Bekker, Βόνη 1838, σ. 215. 24- 216. 8· Markopoulos, “Constantin the Great”, σ. 163· G. DAGRON, *Empereur*, σ. 207.

¹³ Markopoulos, “Constantin the Great”, σ. 163. Ο ισχυρισμός δεν πρέπει να ήταν άσχετος με τα όσα υποστήριζαν στα τέλη του 9ου αιώνα τόσο ο πατριάρχης Φώτιος, όσο και ο πατέρας του Κωνσταντίνου, ο Λέων Στ΄ ο Σοφός, αποβλέποντας στην ανύψωση της δυναστείας, που είχε πάρει παράνομα την εξουσία· η ευγενική καταγωγή, υποστήριζαν, είναι ουσιαστικό προτέρημα ενός μελλοντικού αυτοκράτορα, βλ. Α. Markopoulos, “An Anonymous Laudatory Poem in Honor of Basil I”, *DOP 46* (1992), σ. 230, γρ. 77 κε. Για την παράνομη κατάληψη της εξουσίας από τους Μακεδόνες, βλ. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. 2, Αθήνα 1979, σ. 106 κε.

¹⁴ *Constantini Porphrogeniti Imperatoris. De cerimoniis aulae byzantinae Libri Duo*. εκδ. Io. Iac. Reiske, I, II. Βόνη, 1829, I, 10. 20- 21 και I, 15. 5- 6· *Constantini Porphrogeniti Tres Tractatus de Expeditionibus Militaribus Imperatoris*. εκδ. I.F. Haldon, Βιένη 1990, 124. 489· Markopoulos, “Constantin the Great”, σ. 164- 5.

¹⁵ *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*. εκδ. A. Bauer- R. Rau, Ντάρμστατ 1971, I, 254. 17- 27.

¹⁶ Dagron, *Empereur*, σ. 207-8.

Ο αυτοκράτορας ως “υπαρχος του Μεγάλου Βασιλέως”, δηλαδή του Θεού, βρισκόταν στο επίκεντρο της χριστιανικής ιδέας, που πρόβαλε πρώτη μέσα από τις σελίδες του DAI.¹⁷ Το Βυζάντιο κατείχε μια εξαιρετική θέση μεταξύ των εθνών λόγω των προνομιακών του σχέσεων με το μεγάλο Κωνσταντίνο, που μετέφερε τη δόξα της Ρώμης στην Κωνσταντινούπολη.¹⁸ “...έν τοις παλαιοῖς χρόνοις κατεκρατεῖτο ἡ πάσα ἐξουσία Ἰταλίας...παρὰ τῶν Ῥωμαίων, δηλονότι βασιλευομένης τῆς Ῥώμης. Μετὰ δὲ τὸ ἀνελθεῖν τὸ βασιλεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει διεμερίσθησαν ταῦτα πάντα εἰς ἀρχὰς δύο...”, επισημαίνει ο Κωνσταντίνος στο κεφάλαιο 27 του έργου του¹⁹, κάνοντας λόγο για τη μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας (*βασιλείον*) στην Κωνσταντινούπολη. Φαίνεται λοιπόν ότι γνώριζε την Ψευδοκωνσταντινίου Δωρεά, το πλαστογράφημα δυτικής προέλευσης, που κατασκευάστηκε στα τέλη του 9ου- αρχές 10ου αιώνα²⁰, για να θεμελιώσει την κοσμική εξουσία της Δυτικής Εκκλησίας. Σύμφωνα με το κείμενο της Δωρεάς, ο Μέγας Κωνσταντίνος μετά τη βάπτισή του από τον πάπα Σύλβεστρο στο παλάτι του Λατερανού στη Ρώμη έφυγε για την ανατολή και μετέφερε την έδρα της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη (*translatio imperii*). Ο Βαλσαμών το 12ο αιώνα μας παραδίδει την ελληνική μετάφραση του κειμένου. Ο Κωνσταντίνος όρισε “Καὶ ὡσπερ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἡμῶν εἰς τὴν γῆν σέβεται καὶ τιμᾶται, οὕτω θεοπίζομεν σέβεσθαι καὶ τιμᾶσθαι τὴν ἁγίαν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν, καὶ πλεον παρὰ τὴν βασιλείαν ἡμῶν, καὶ τὸν γῆϊνον θρόνον, τὴν ἁγίαν καθέδραν τοῦ ἁγίου Πέτρου δοξάζεσθαι καὶ ὑψοῦσθαι· διδόντες αὐτῇ δύναμιν καὶ δόξης

¹⁷ DAI, σ. 4· H. Ahrweiler, “Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος και η Κωνσταντινεία ιδεολογία”, *Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του. Β΄ Διεθνῆς Βυζαντινολογικῆ Συνάντηση*, Αθήνα 1989, σ. 1-2.

¹⁸ Ε. Αρβελέρ, *Η πολιτικὴ ιδεολογία της βυζαντινῆς αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988, σ. 57.

¹⁹ DAI, σ. 27, 112. 3- 7.

²⁰ Για τις διάφορες απόψεις για τη χρονολόγηση, το περιεχόμενο και το συντάκτη της Κωνσταντινείας Δωρεάς, βλ. *Lexicon für Theologie und Kirche* 6 (1961), σ. 483-4· W. Ohnsorge, “Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der Kurialen Römischen Kaiseridee”, *Abendland und Byzanz*, Ντάρμστατ 1963, σ. 79-110· Klausner, *Der Ursprung*, σ. 23 κε· R.J. Loenertz, “Constitutum Constantini. Destination, destinataires, auteur, date”, *Aevum* 48 (1974), σ. 199-245· R.J. Loenertz, “En marge du Constitutum Constantini. Contribution à l’histoire du texte”, *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 59 (1975), σ. 289-294· N. Hoyghebaert, “La Donation de Constantin ramenée à ses véritables dimensions. À propos de deux publications récentes”, *Revue d’histoire ecclésiastique*, 71, τχ. 1-2 (1976), σ. 45-69· H. Belting, “Die beiden Palastaulen Leos III. im Lateran und die Entstehung einer päpstlichen Programmkunst”, *FS* 12 (1978), σ. 56· N. Huyghebaert, “Une légende de fondation: le Constitutum Constantini”, *Le Moyen Age* 85 (1979), σ. 177-209· W. Ohnsorge, “Das Constitutum Constantini und seine Entstehung”, *Konstantinopel und der Okzident. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*. Darmstadt 1983, σ. 93- 162· H. Fuhrmann, “Konstantinische Schenkung”, *Lexicon des Mittelalters* 5 (1991), σ. 1385-1387· λήμμα *Donation of Constantine*, *Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 1, Οξφόρδη 1991, σ. 649.

ἀξίωμα...²¹

Μέσα από αυτό το έγγραφο οι Βυζαντινοί βρήκαν την ευκαιρία να εδραιώσουν τις αξιώσεις τους για πρωτοκαθεδρία του Βυζαντίου στην παγκόσμια τάξη των εθνών. Μετά την *translatio imperii*, που εκφράστηκε για πρώτη φορά ως θεωρία τον 6ο αιώνα²², η Κωνσταντινούπολη ήταν η μόνη αυτοκρατορική πόλη κι η Δωρεά του Κωνσταντίνου παρείχε την ιστορική θεμελίωση του πρωτείου του βυζαντινού αυτοκράτορα ως διαδόχου του πρώτου χριστιανού αυτοκράτορα.²³ Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ γνώριζε τη Δωρεά.²⁴ Η δυναστεία του εξασφάλιζε την απόλυτη νομιμότητά της μέσω της σύνδεσής της

²¹ Γ.Α. Ράλλη - Μ. Πότλη, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων*, τ. 1, Αθήνα 1852, σ. 145. Το λατινικό κείμενο: "Et sicut nostra est terrena imperialis potentia, eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorare et amplius, quam nostrum imperium et terrenum thronum sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriae dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem", H. Fuhrmann, "Das Constitutum Constantini", *MGH Fontes Iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* X, Ανόβερο 1984, 81. 165- 82. 170. Για τη μετάφραση του λατινικού κειμένου, βλ. Β. Σ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* I, Αθήνα 1987, σ. 585· το εννοούμενο (στην Εκκλησία) στη μετάφραση της §11 στη σ. 585, δεν προκύπτει από το πρωτότυπο κείμενο? κατά τον πλαστογράφο, η επίγεια αυτοκρατορική εξουσία ανήκει στον Μέγα Κωνσταντίνο.

²² F. Dölger, "Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner", *Byzanz und die europäischen Staatenwelt. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Darmstadt 1964, σ. 99 κε και υποσ. 48.

²³ Αρβελέρ, *Πολιτική ιδεολογία*, σ. 57-58. βλ και το κείμενο της Δωρεάς: "Unde congruum prospeximus, nostrum imperium et regni potestatem orientalibus transferri ac transmutari regionibus et in Byzantiae provincia in optimo loco nomini nostro civitatem aedificari et nostrum illic constitui imperium; quoniam, ubi principatus sacerdotum et christianae religionis caput ab imperatore caelesti constitutum est, iustum non est, ut illic imperator terrenus habeat potestatem", *Constitutum Constantini* (σύμφωνα με την έκδοση του Fuhrmann, βλ. υπ. 17), σ. 94. 271 - σ. 95. 276. βλ. και το ελληνικό κείμενο του Βαλοσαμώνος: "Διὰ τοῦτο δὲ χρῆσιμον ἐνόησαμεν τὴν βασιλείαν ἡμῶν, καὶ τὸ κράτος τῆς βασιλείας εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας μεταφέρειν, καὶ ἐν τῇ Βυζαντίῳ χώρᾳ, τόπω χρησίμῳ, τὴν πόλιν ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἡμῶν ἰδρυθῆναι, καὶ τὴν ἡμῶν βασιλείαν ἐκεῖ συστήναι· διότι ὅπου ἐστὶν ἡ ἀρχικὴ ἱερατεία, καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῶν οὐρανῶν δεδομένη, ἀδικόνεστιν ἵνα ἐκεῖ ὁ γῆτινος βασιλεὺς ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν": Ράλλη - Πότλη, *Σύνταγμα*, σ. 148. Ἦδη ὁ 3ος κανόνας τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 381 παρείχε στὴν ἔδρα τῆς Κωνσταντινούπολης μιὰ τιμητικὴ θέση ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ρώμης, γιὰτὴν αὐτὴ ἦταν ἡ "Νέα Ρώμη". Για τους Βυζαντινούς η Κωνσταντινούπολη ήταν δικαιωματικά η διάδοχος της Παλιάς Ρώμης, το προβάδιομά της δεν μπορούσε να διεκδικηθεί από καμία άλλη εξουσία· P.J. Alexander, "The Donation of Constantin in Byzantium and its earliest use against the western empire", *Melanges G. Ostrogorsky* I, Belgrad 1924, σ. 11· V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τ. II, Παρίσι 1936, σ. 2-3· E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft* I, Τούμπινγκεν (1930), σ. 234· Dölger, "Rom", σ. 83, 89, 93-94. βλ. και Τ. Λουγγής, "Το κεφάλαιο 27 του "De administrando imperio". Προσπάθεια για μια ιστορική ερμηνεία", *Βυζαντινά* 13, 2 (1985), σ. 1088, για τη χρήση του όρου Νέα Ρώμη και από τον Κωνσταντίνο Ζ΄. Για τον όρο "Νέα Ρώμη", βλ. και το χωρίο του Σωζομενού: "... (ὁ Κωνσταντίνος) ἀπασί τε τοῖς ἄλλοις τὰ περὶ τὴν πόλιν διαθεῖς, ἱπποδρόμῳ τε καὶ κρήναις καὶ στοαῖς καὶ λοιποῖς οἰκοδομήμασι φιλοτιμῶς κοσμήσας, νέαν 'Ρώμην Κωνσταντινούπολιν ὀνόμασε...". Σωκράτους Σχολαστικού, Ἐρμείου Σωζομενού Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορία, PG 67, σ. 937B.

²⁴ Ahreiler, "Κωνσταντίνος Ζ'", σ. 2- 3, για το ότι στο έργο του Κωνσταντίνου υπάρχει η ιδέα της Κωνσταντινείας Δωρεάς.

με τον Κωνσταντίνο Α΄, όμως ο αυτοκράτορας αναγνώριζε παράλληλα και τη διοικητική κυριαρχία του πάπα στη Ρώμη, στο πνεύμα της Δωρεάς. “...βασιλευομένης τῆς Ῥώμης” αναφέρει στο ΔΑΙ, σε αναλογία με το “...ὄτε ἡ Ῥώμη ἐβασιλεύετο” του De Thematibus, για να δηλώσει την αλλοτινή κυριαρχία του Βυζαντινού στην Ιταλία. Κάποια στιγμή η Ρώμη έπαψε να υπακούει στο βυζαντινό αυτοκράτορα, κι ο Κωνσταντίνος κάνει λόγο για την εκεί διοίκηση των διαδοχικών παπών.²⁵

Ακολουθώντας κατά γράμμα τις επιλογές του μεγάλου προκατόχου του, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ διακήρυξε ακόμα την εκτίμηση και τη φιλία του για τους Φράγκους. Στο κεφάλαιο 13 του ΔΑΙ τους εξαίρεσε απ’ τον κατάλογο των εθνών με τα οποία απαγορευόταν τα μέλη της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας να συνάπτουν γάμους, σύμφωνα με την υπόδειξη του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ο λόγος ήταν η καταγωγή του ίδιου του Κωνσταντίνου Α΄ από τα μέρη των Φράγκων, αλλά και η δόξα και η ευγένειά τους.²⁶ Επρόκειτο για επιλογές που αποδίδονταν στον Άγιο Κωνσταντίνο, εξυπηρετούσαν όμως απόλυτα την πολιτική φιλίας και συμμαχίας με τους Φράγκους και τη Δύση

²⁵ “Ὅκ ἦν (η Σικελία) δὲ τὸ πρότερον ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως Κωνσταντινουπέλεως, ὅτε ἡ Ῥώμη ἐβασιλεύετο· νυνὶ δὲ ἐγένετο ἡ καινοτομία αὐτῆ διὰ τὸ τὴν Ῥώμην ἀποθέσθαι τὸ βασιλεῖον κράτος καὶ ἰδιοκρατορίαν ἔχειν, καὶ δεσποῖται κυρίως παρὰ τίνος κατὰ καιρὸν Πάπα.”, *Constantino Porfirogenito De Thematibus. Studi e Testi* 160. Ἐκδ. Α. Pertusi, Βατικανό 1952, σ. 10, 94. 1- 5· Τ. C. Loungis, “Sur la date du De Thematibus”, *RÉB*, 31 (1973), σ. 302-3,304· Τ. Λούγγης, “Ιστορική ερμηνεία”, σ. 1072-3, 1087, 1089- 1091· Τ. Λούγγης, *Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν) Μία μέθοδος ἀνάγνωσης*. Θεσ/κη 1990, σ. 38-9· πρβλ. το κείμενο της Κωνσταντίνειας Δωρεάς: “Unde ut non pontificalis apex vilescat, sed magis amplius quam terreni imperii dignitas et gloriae potentia decoretur, ecce tam palatium nostrum, ut praelatum est, quamque Romae urbis et omnes Italiae seu occidentaliū regionum provincias, loca et civitates saepefatissimo pontifici, patri nostro Silvestrio, universali papae, contradentes atque relinquentes eius vel successorum ipsius pontificum potestati et ditioni firma imperiali censura per hanc nostram divalem sacram et pragmaticum constitutum decernimus disponenda atque iuri sanctae Romanae ecclesiae concedimus permanenda”, *Constitutum Constantini*, σ. 93. 261 - σ. 94. 270· και το ελληνικό κείμενο του Βαλασαμάδος: “Διὰ τοῦτο δέ, ἵνα μὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπισκοπῆς καταφρονῆται, ἀλλὰ πλεον παρὰ τὴν βασιλείαν ἡμῶν τὴν γῆνιν, καὶ κράτους δόξῃ κοσμήται, ἰδοῦ τὸ παλάτιον ἡμῶν, ὡς προσέτιομεν, καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν, καὶ πάσης τῆς Ἰταλίας, ἡ δυσμῶν χωρῶν ἐπαρχίας, τὸπους, καὶ κάστρα, τῷ προγεγραμμένῳ μακαριωτάτῳ ἐπισκόπῳ, καὶ πατρὶ ἡμῶν Σιλβέστρῳ καθολικῷ πάπῃ παραδιδόμεναι, καὶ ἀφήκαμεν αὐτῷ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν στερεὰν βασιλικῆς προστάγματος, διὰ ταύτην τὴν θεῖαν κέλευσιν καὶ πραγματικὸν σύστημα ἐθεσπίσαμεν διαμένειν, καὶ τοῖς ἀνδράσι τῆς ἁγίας τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας εἰς τὸν αἰῶνα παρεχωρήσαμεν.”, *Ράλλη - Πότλη, Σύνταγμα*, σ. 147-8.

²⁶ “...τοῦ μηδέποτε βασιλέα Ῥωμαίων συμπενθερίσαι μετὰ ἔθνοισι παρηλλαγμένοις καὶ ξένοις ἔθεισι χωρμένῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς καταστάσεως, μάλιστα δὲ ἀλλοπίστου καὶ ἀβαπτίστου, εἰ μὴ μετὰ μόνων τῶν Φράγκων· τοῦτους γὰρ μόνους ὑπεξείλετο ὁ μέγας ἀνὴρ, Κωνσταντίνος ὁ ἅγιος, ὅτι καὶ αὐτοὺς τὴν γένεσιν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἔσχε μερῶν, ὡς συγγενείας καὶ ἐπιμειξίας πολλῆς τυγχανούσης Φράγγους τε καὶ Ῥωμαίους. Καὶ διὰ τι μετὰ τούτων μόνων προεστρέψατο συνιστᾶν γαμικὰ συναλλάγια τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων; Διὰ τὴν ἄνωθεν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ γενῶν περιφάνειαν καὶ εὐγένειαν. Μετ’ ἄλλου δὲ του οἰοδῆποτε ἔθνοισι μὴ δυναμένους τοῦτο ποιεῖν...”, *ΔΑΙ*, 13, 70.114- 72. 123· Λούγγης, “*Ιστορική ερμηνεία*”, σ. 1081, 1082.

που ακολουθούσε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος το 949, όταν γραφόταν το κεφάλαιο 27 του DAI.²⁷ Κωνσταντίνος και Όθωνας φαίνονταν ότι ενεργούσαν από κοινού, καθώς ήδη από τις 31 Οκτωβρίου 945 οι βυζαντινοί απεσταλμένοι επισκέφθηκαν το Γερμανό βασιλιά με δώρα, για ν' ακολουθήσει το Πάσχα του 949 η επίσκεψη του βυζαντινού πρέσβη Salomon στο Άαχεν. Το 952, στη γενική συνέλευση του Augsburg, βυζαντινοί απεσταλμένοι ήταν και πάλι παρόντες.²⁸

Στο κεφάλαιο 13 του DAI, ο εγγονός του Βασιλείου Α' οραματίστηκε μια αυτοκρατορία, στην οποία όλα εξαρτώνταν από την καλή θέληση του πατριάρχη και τη δύναμη των κληρικών να λύνουν και να δένουν.²⁹ Αυτοκράτορας και πατριάρχης επωμίζονταν την ευθύνη διαφύλαξης των στεμμάτων,

²⁷ Λούγγης, *Μια μέθοδος ανάγνωσης*, σ. 33, για τη χρονολόγηση του DAI μεταξύ 948 και 952· T. C. Loungis, "L' historiographie de l' époque macédonienne et la domination byzantine sur les peuples du Sud-Est européen d' après les traités de paix du IXe siècle", *Balkan Studies*, 21 (1980), σ. 69 - 86, για τη στάση του Κωνσταντίνου Ζ' απέναντι στον πάπα και την Κωνσταντίνειο Δωρεά· Λούγγης, "Ιστορική ερμηνεία", σ. 1084- 5 και σ. 1085- 6, για το ότι ο Κωνσταντίνος γνώριζε τη Δωρεά και οφειλοντας να αναγνωρίζει την παπική ανεξαρτησία, προσπαθεί να παρουσιάσει ως θέλημα Θεού την απόλεια της Ιταλίας για το Βυζάντιο. βλ. και J. Koder, "Η γεωγραφική διάσταση της βυζαντινής οικουμένης", *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη. ΕΙΕ/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών*. Αθήνα 2005, σ. 34 κε., που θεωρεί αμιγώς σύγχρονη και συνδεδεμένη με τις ιστοριογραφικές θεωρήσεις της δικής μας εποχής την άποψη για τη μετάβαση από τον απόλυτο στον οριοθετημένο οικουμενισμό επί Μακεδόνων. Θεωρεί (σ. 38) ότι "Η "περιορισμένη" οικουμενική ματιά του 10ου αιώνα δεν οφειλόταν σε μια "απόφαση" της Μακεδονικής δυναστείας (δηλαδή κάποιων μεμονωμένων μελών της). Στην πραγματικότητα αποτελεί το ενδιάμεσο αποτέλεσμα μιας πολύπλευρης εξέλιξης που είχε ξεκινήσει στο παρελθόν και η οποία ήταν τότε ακόμη ρευστή".

²⁸ Loungis, *De Thematibus*, σ. 299-300. Η φιλοφραγική και φιλοσαξονική πολιτική της Κωνσταντινούπολης προκύπτει και από το γεγονός ότι ο εορτασμένος από το 936 Γερμανός βασιλιάς Όθωνας Α' αποκαλούνταν από τον Κωνσταντίνο "Ότος, ὁ μέγας ῥήξ Φραγγίας, τῆς καὶ Σαξίας", αναγνωριζόταν δηλαδή από το βυζαντινό ηγεμόνα ως βασιλιάς (ῥήξ), αλλά όχι ως αυτοκράτορας (βασιλεύς), τίτλος που ανήκε αποκλειστικά στο βυζαντινό ηγεμόνα· DAI, σ. 30, 142, 73- 75· W. Ohnsorge, "Otto I. und Byzanz", *Konstantinopel und der Okzident. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch- abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*, Darmstadt 1983, σ. 214 - 6, για το ότι μετά το 950 ο Όθωνας ίσχυε για τους Βυζαντινούς ως ο υποψήφιος για το δυτικό αυτοκρατορικό τίτλο· E. Chrysos, "Otto der Grosse aus byzantinischer Sicht", *Otto der Grosse. Magdeburg und Europa*, εκδ. M. Puhle, Μάνιτς 2001, σ. 480, όπου τονίζεται ότι αυτός ο τίτλος παραπέμπει βασικά στην περίοδο μετά την αυτοκρατορική στέψη του Όθωνα Α' στις 2 Φεβρουαρίου 962· βλ. και Chrysos, σ. 486- 7, για το χαρακτηρισμό του Όθωνα ως "βασιλεύς τῶν Φράγγων" από τον Ιωάννη Σκυλίτζη ως συνέπεια της κατάστασης που διαμορφώθηκε μετά το γάμο του Όθωνα Β' με τη Βυζαντινή Θεοφανώ το 972· ο Λούγγης, *De thematibus*, σ. 304, θεωρεί ότι η αναγνώριση του Όθωνα Α' δεν μπορεί παρά να έχει γίνει κατά την περίοδο 945- 949.

²⁹ Είναι αξιοσημείωτος ο δεσμευτικός ρόλος που έπαιξε η εκκλησία κι ο επικεφαλής της, ο πατριάρχης, όσον αφορά στη δράση του κοσμικού ηγεμόνα. Όλα αποφασίζονταν στην Αγία Σοφία, ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να πάρει καμία πρωτοβουλία. Τα εμβλήματα της εξουσίας του ήταν στη διάθεση του πατριάρχη, ο οποίος τα φύλασσε. Μόνο με δική του άδεια μπορούσαν αυτά να απομακρυνθούν από την Αγία Σοφία, αυτός επέλεγε ποια από αυτά θα χρησιμοποιούνταν στην κάθε τελετή, για να έρθουν και πάλι στην κατοχή του, όταν αυτή τελείωνε. Ο αυτοκράτορας από την πλευρά του δεσμευόταν με όρκο, που ανανεωνόταν σε κάθε γιορτή, ότι δε θα παρέβαινε τίποτα από "τῶν προσεταγμένων καὶ ἐκ παλαιῶ φυλαττομένων". DAI, σ. 13, 68. 67-72. βλ. και DAI II, σ. 65-66, για το ότι στην πραγματικότητα ο πατριάρχης δεν έπαιξε κανένα ρόλο στην επιλογή των συμβόλων εξουσίας, που έφερε ο αυτοκράτορας στις γιορτές.

των αφιερωμένων στο Θεό, της ιερής κληρονομιάς της αυτοκρατορίας, που ενίσχυε τη διατήρηση του ιερού χαρακτήρα του αυτοκρατορικού θεσμού. Όλες οι εντολές προέρχονταν από τον Άγιο Κωνσταντίνο, του οποίου η μορφή αγιοποιούσε ούτως ή άλλως την αυτοκρατορική εξουσία. Κι αυτός ο ιερός χαρακτήρας έπρεπε να προβάλεται ιδίως όσον αφορά στις απαιτήσεις των βάρβαρων και άπιστων λαών. Ο πατριάρχης είχε την πρωτοβουλία ως ο επικεφαλής της εκκλησίας, αποφάσιζε για τη χρήση των συμβόλων της εξουσίας, που βρίσκονταν στον ιερό ναό της Αγίας Σοφίας, ήταν ενταγμένος στη διαδικασία απόκρουσης των παράλογων απαιτήσεων των εθνικών, οτιδήποτε ασυμβίβαστο μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτικού στοιχείου είχε διαγραφεί³⁰, κι ο Κωνσταντίνος δε δίστασε να γράψει στο *De cerimoniis* ότι ο αυτοκράτορας τυλιγμένος με το λώρο, όπως οι επίδεσμοι των νεκρών, και στολισμένος όπως ο ήλιος, εξομοιώνεται, όσο αυτό είναι δυνατό, με το Θεό.³¹ “Ο Θεός βασιλέα έποίησεν Κωνσταντίνον...”, ενώ ένας άγγελος ήταν αυτός, που μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη τα αυτοκρατορικά ρούχα και διατύπωσε τις σχετικές απαγορεύσεις, γράφει ο Μακεδόνας αυτοκράτορας απομακρύνοντάς μας κάπως από το περιεχόμενο της Κωνσταντινείας Δωρεάς και τη μεταφορά της εξουσίας από τη Δύση στην Ανατολή.³² Όμως έτσι ο Κωνσταντίνος κατόρθωσε να προβάλει τόσο τη δική του εξουσία, όσο και αυτή του πατριάρχη ως ανώτερες από τις αντίστοιχες της Δύσης. Στην ανατολή η όποια μορφή εξουσίας προερχόταν από το Θεό μέσω του Μεγάλου Κωνσταντίνου, κι αυτός ο τελευταίος ήταν, που σύμφωνα με τη Δωρεά, παρείχε κοσμική εξουσία στον πάπα, του οποίου ο Μακεδόνας αναγνώριζε τη διοικητική δικαιοδοσία στη Ρώμη.³³

Δέκα χρόνια αργότερα, το 968, η ισορροπία στις σχέσεις Βυζαντινού- Δύ-

³⁰ Dagron, *Empereur* 225.

³¹ “Τὸ μὲν περιβεβληθῆαι λώρους τοὺς μαγίστρους καὶ πατρικίους ἐν τῇ ἑορτασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν εἰς τύπον ἡγούμεθα τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτοῦ.....αὐτοὺς τε τοὺς μαγίστρους καὶ πατρικίους ἐν τύπῳ χρηματίζειν τῶν ἀποστόλων, τὸν τε χρηστὸν βασιλέα κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἀναλογουῦντα Θεῷ”, *De cerimoniis* II, 40, 637. 18- 638. 5.

³² G. Dagron, “Representations de l’ ancienne et de la nouvelle Rome dans les sources byzantines des VII-XII siècles” *Roma, Constantinopoli Mosca* [= *Da Roma alla Terza Roma. Studi* I], Ρώμη 1981, σ. 304.

³³ Ένα βήμα παραπέρα έχει γίνει στο κεφάλαιο II, 48 του *De cerimoniis*, γραμμένο κατά την περίοδο 957-959, ὅποτε οι σχέσεις με τη Δύση είχαν βελτιωθεί ουσιαστικά. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ απεικόνισε την παγκόσμια ιεραρχία και έθεσε επικεφαλής της όχι τον εαυτό του, αλλά τον πάπα της Ρώμης, που χαρακτηρίζεται “πνευματικὸς πατήρ” του βυζαντινού αυτοκράτορα. Κανένας πατριάρχης δε θεωρούνταν “πνευματικὸς πατήρ”, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κωνσταντίνου, ενώ για τον εαυτό του χρησιμοποιεί την έκφραση “αυτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως” (όχι Ρωμαίων), έκφραση της οποίας έκαναν χρήση οι δυτικές πηγές από τα τέλη του 8ου αιώνα· *De cerimoniis* II, 48, 686 και 688- 689· Loungis, *De Thematibus*, σ. 303- 5.

σης είχε ανατραπεί, όπως φαίνεται από τη Legatio, την αναφορά του επισκόπου Κρεμόνας Λιουτπράνδου, που βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη ως απεσταλμένος του Όθωνα Α΄ στην αυλή του Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963-969). Με αφορμή ένα γράμμα του πάπα Ιωάννη ΙΓ΄ (966-972) στον αυτοκράτορα Νικηφόρο ξεκίνησε μια διαμάχη, που αφορούσε στη δυτική και στην ανατολική εκδοχή για τη μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας από την παλιά στη Νέα Ρώμη. “Imperatorem, inquit, universalem Romanorum, augustum, magnum, solum Nicephorum scripsisse Gregorum, hominem quendam barbarum, pauperem Romanorum non riguit!”³⁴ ξέσπασαν οι Βυζαντινοί μετά την άφιξη στην Κωνσταντινούπολη της επιστολής του πάπα, με την οποία ο τελευταίος παρακαλούσε το Νικηφόρο “ut parentelam firmamque amicitiam faceret cum dilecto spiritualique filio suo Ottone Romanorum imperatore augusto”³⁵. Ο Μέγας Κωνσταντίνος βρέθηκε και πάλι στο προσκήνιο, καθώς η μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας από τον πρώτο χριστιανό αυτοκράτορα στην ανατολή έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη βυζαντινή επιχειρηματολογία, προκειμένου να εδραιωθούν τα δικαιώματα του βυζαντινού ηγεμόνα στον τίτλο “αυτοκράτωρ Ρωμαίων”: “sed papa fatuus, insulsus ignorat Constantinum sanctum imperialia sceptrata huc transvexisse, senatum omnem cunctamque Romanam militiam, Romae vero vilia mancipia, piscatores scilicet, cupedinarios, aucupes, nothos, plebeios, servos tantummodo dimisisse. Nunquam ille hoc nisi tui suggestione scriberet regis; quod quam periculosum ambobus fuerit, nisi resipuerint, proxima tempora declarabunt”.³⁶ Ο Λιουτπράνδος απάντησε: “Constantinum Romanum imperatorem cum Romana militia huc venisse ac civitatem istam suo ex nomine con-

³⁴ “Liutprandi Legatio ad Imperatorem Constantinopolitanum Nicephorum Phocam” *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*, εκδ. A. Bauer- R. Rau, Ντάρμστατ 1971, XLVII, σ. 566. 23- 26.

³⁵ Liutprandi Legatio XLVII, σ. 566. 15- 17.

³⁶ Liutprandi Legatio LI, σ. 570. 5- 11. Σύμφωνα με τον Dölger, “Rom”, σ. 108, υποσ. 64 τα λόγια του βυζαντινού πατρικού Χριστόφορου για τη μεταφορά της συγκλήτου και του στρατού από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, είναι η πρωιμότερη ένδειξη για το πώς οι Βυζαντινοί επιχειρήσαν να χρησιμοποιήσουν τη στραμμένη εναντίον τους Κωνσταντίνειο Δωρεά. Ο ερευνητής υποστηρίζει ότι τα λόγια του Χριστόφορου απηχούν μια παρεξήγηση της εισαγωγής της Δωρεάς· βλ. το ελληνικό κείμενο του Βαλοαμώνο: “Δέον έκριναμεν μετά πάντων τών σατραπών ημών, και πάσης τής συγκλήτου, και τών αρχόντων, και μετά παντός τού λαού τού υπίο τήν έξουσίαν τής Ρωμαϊκής δόξης, ίνα ως ό άγιος Πέτρος έκ προσώπου τού υίου τού Θεού έστιν εις τήν γήν, ούτω και οι έπίσκοποι, οι διάδοχοι τού κορυφαίου τών Άποστόλων, αρχικήν έξουσίαν εις τήν γήν έχωσι, πλέον παρ’ ό έχει ή βασιλεία τής δόξης ημών, και τούτο παρεχωρήθη άφ’ ημών και από τής βασιλείας ημών.” (Ράλλη - Πότλη, *Σύνταγμα*, σ.145. Ο Alexander, “Donation”, σ. 12 κε., έδειξε με πειστικό τρόπο ότι δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα στα λόγια του Χριστόφορου και στο κείμενο της Δωρεάς. Απέδειξε ότι οι ιδέες που αποδίδονται από το Λιουτπράνδο στο Χριστόφορο, απηχούν μια ιταλική παράδοση που ήταν ανεξάρτητη από τη Δωρεά του Κωνσταντίνου.

didisse certo scimus; sed quia linguam, mores vestesque mutastis, putavit sanctissimus papa ita vobis displicere Romanorum nomen, sicut et vestem.”³⁷ Τα πνεύματα ηρέμησαν μόνο όταν ο Λιουτπράνδος υποσχέθηκε στο Νικηφόρο και τους ανθρώπους του ότι η επιγραφή των επόμενων επιστολών θα ήταν: “Iohannes papa Romanus Nicephoro, Constantino, Basilio, magnis Romanorum imperatoribus atque augustis”.³⁸

Η αντιπαράθεση του νέου αυτοκράτορα με τη Δύση πρόβαλε εντονότερα στη Legatio, όταν οι βυζαντινοί αξιωματούχοι απαίτησαν από το Λιουτπράνδο την απόδοση της Ρώμης και της Ραβέννας.³⁹ Για τον επίσκοπο αυτό ισχυροδυναμούσε με ρήξη με τη μέχρι τότε ισχύουσα αυτοκρατορική πολιτική. Ο Νικηφόρος απέρριπτε μ’ αυτό τον τρόπο την ανεξαρτησία των παπών της Ρώμης, που ο Κωνσταντίνος Ζ’ είχε σεβαστεί απόλυτα, ενώ “γύριζε την πλάτη του” και στη φιλοφραγκική πολιτική του τελευταίου, που είχε βασίσει τις πεποιθήσεις του στην εντολή του Μεγάλου Κωνσταντίνου.⁴⁰ Ο Λιουτπράνδος αγανακτισμένος και προσβεβλημένος από τη συμπεριφορά του Νικηφό-

³⁷ Liutprandi Legatio LI, 570. 13- 17.

³⁸ Liutprandi Legatio LI, 570. 18- 20.

³⁹ “Ravennam scilicet et Romam cum his omnibus continuatis, quae ab his sunt usque ad nos. Si vero amicitiam absque parentela desideratis, Romam liberam esse dominus tuus permittat, principes autem, Capuanum scilicet et Beneventanum, sancti nostri imperii olim servos, nunc rebelles, servituti pristinae tradat”, Liutprandi Legatio XV, σ. 538. 10- 15.

⁴⁰ Η Legatio του Λιουτπράνδου απηχεί σε πολλά σημεία την αρνητική στάση του Νικηφόρου απέναντι στον Όθωνα και την όποια αναγνώριση του αυτοκρατορικού του τίτλου: βλ. ενδεικτικά Liutprandi Legatio III, 528. 2- 9, XI, 534. 13κε., XXV, 546. 9κε., XXVII, 546. 32κε., XXXVI, 556. 1- 3, XXXVIII, 556. 32- 558. 3. Ο Λιουτπράνδος αναφερόμενος στην πρεσβεία του στην Κωνσταντινούπολη του 949, ως απεσταλμένος του Βερεγγάριου Β’, αναφέρει ότι επί Κωνσταντίνου Ζ’ είχε αγοράσει πολύ περισσότερα και πολυτιμότερα υφάσματα, από αυτά που του αφαιρέθηκαν βίαια κατά τη διαμονή του στην Κωνσταντινούπολη το 968. Οι Βυζαντινοί συνομιλητές του δεν παρέλειψαν να τονίσουν ότι οι δύο αυτοκράτορες διέφεραν μεταξύ τους ουσιαστικά: “Constantinus”, inquit, “imperator, homo lenis, in palatio manens perpetuo huiusmodi rebus amicus sibi nationes effecerat; Nicephorus vero basileus, homo ταχύχειρ, id est militiae deditus, palatium ceu pestem abhorret et vocatur a nobis prope similitudinis amator atque argumentosus, qui non pretio sibi gentes amicas, sed terrore et gladio sibi subditas facit. Atque ut cognoscas, quanti dominos tuos reges habeamus, quae data sunt coloris huiusmodi et quae empta, via eadem ad nos revertentur”, Liutprandi Legatio LV, 576. 4- 11. Είναι φανερό ότι ο Φωκάς ήταν ο εκφραστής μιας μερίδας που κατηγορούσε την εξωτερική πολιτική της μακεδονικής δυναστείας στο σύνολό της: βλ. Λούγγης, *Μια μέθοδος ανάγνωσης 38, για την ίδρυση του παπικού κράτους το 756*, σ. 39, για την έμμεση αναγνώριση της Κωνσταντινείας Δωρεάς από τον Κωνσταντίνο Ζ’, σ. 50- 3, για την αντιπολίτευση των Λακαπηνών, σ. 55, για την παραβίαση των υποθηκών του Μεγάλου Κωνσταντίνου από το Ρωμανό Λακαπηνό και το Νικηφόρο Φωκά, σ. 57- 60, για το περιεχόμενο της εντολής του Μεγάλου Κωνσταντίνου για τη δυναστεία, σ. 77, για το ότι ο Πορφυρογέννητος να μην γνώριζε τη Δωρεά, αλλά δεν την ακολουθούσε ακριβώς, γιατί σ’ αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να διατάξει τα στρατεύματα της αυτοκρατορίας του να αποχωρήσουν οριστικά από την Ιταλία και να περιοριστεί στην ανατολή, πρόθεση που δεν ανιχνεύεται στα συγγράμματά του, σ. 82- 3, για την καταστρατήγηση της Δωρεάς μέσω της ίδρυσης των θεμάτων Δαλματίας και Λογγοβαρδίας, που ήταν όμως θεμιτή για τον Κωνσταντίνο, καθώς επέκτεινε την αυτοκρατορία προς περιοχές της Δύσης, που οι διατάξεις της Δωρεάς της απαγόρευαν να επεκταθεί, σ. 84κε., για την υπέρβαση της Κωνσταντινείας Δωρεάς από το Βασίλειο Α’.

ρου τονίζει σε κάποιο άλλο σημείο της αναφοράς του ότι “Non est a Graecis Romanus vilis tenendus locus, quia recessit inde imperator Constantinus, verum eo magis colendus, venerandus, adorandus, quia venerunt illuc apostoli, doctores sancti, Petrus et Paulus”, άλλη μια νύξη στο πνεύμα της Δωρεάς σε μια προσπάθεια ανύψωσης του κύρους των εδαφών της Δύσης και των ηγεμόνων τους, μια και από κεί πέρασε ο Άγιος Κωνσταντίνος. Αυτό τον τόπο είχαν επισκεφθεί και οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος, που οδήγησαν τον αυτοκράτορα στον πάπα Σύλβεστρο, το μνητή του στη χριστιανική θρησκεία, σύμφωνα με τη Δωρεά.⁴¹ Κατά το Λιουτπράνδο, ο οποίος στην αναφορά του εμφανίζεται ως εκφραστής της παπικής ιδεολογίας⁴², ο Όθωνας ήταν συνεχιστής του Κωνσταντίνου: “Constantinus imperator augustus, qui hanc ex suo nomine condidit civitatem, sanctae apostolicae Romanae ecclesiae, ut erat kosmocrator, multa donaria contulit, non in Italia solum, sed in omnibus pene occidentalibus regnis necnon de orientalibus atque meridianis, Grecia scilicet, Iudaea, Perside, Mesopotamia, Babylonia, Aegypto, Libya, ut ipsius testantur privilegia, quae penes non sunt. Sane quicquid in Italia, sed et in Saxonia, Bagoaria, omnibus domini mei regnis est, quod ad apostolorum beatorum ecclesiam respicit, sanctissimorum apostolorum vicario contulit”.⁴³

Μνεία στον Κωνσταντίνο σε σχέση με τον Όθωνα έκανε και ο πάπας Ιωάννης ΙΓ΄ στη βούλλα του στις 20 Απριλίου 967: “Nos vero ejus animum in Dei servitio ita mirifice detentum mirantes, connivere ei dignum duximus, statuentes, presente et consentiente sancta synodo, et ipso imperatore, ut Magdeburg sita juxta Albiam fluvium, ubi ipse a Deo benedictus imperator corpus sancti Mauriti cum multis martyribus collocaverat, et mirae magnitudinis ecclesiam construxerat, deinceps metropolis sit et nominetur auctoritate beati Petri apostolorum principis, et ea qua praedecessores nostri Constantinopolim, statuerunt. Ideo quia filius noster, saepe jam nominatus Otto, omnium Augustorum augustissimus, tertius post Constantinum, maxime Romanam Ecclesiam

⁴¹ Liutprandi Legatio LXII, 584. 4- 7· Constitutum Constantini 67. 79 κε.

⁴² H. Keller, “Das Kaisertum Ottos des Grossen im Verständnis seiner Zeit”, DA, 20(1964), σ. 355· W. Ohnsorge, “Die Anerkennung des Kaisertums Ottos I. durch Byzanz”, *Konstantinopel und der Okzident. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums*. Darmstadt 1966, σ. 190.

⁴³ Liutprandi Legatio XVII, 538. 23- 32. Μπορεί κανείς να παραλληλίσει τα εδάφη- δωρεές του Κωνσταντίνου που αναφέρονται από το Λιουτπράνδο με τις δωρεές του ίδιου αυτοκράτορα, όπως παρατίθενται στην §13 της Δωρεάς, για να διαπιστώσει τις ομοιότητες, αλλά και τις μετατροπές που έκανε ο επίσκοπος, ανάλογα με την ανάγκη της στιγμής: Constitutum Constantini 85. 203- 86. 208· W. Ohnsorge, “Die Anerkennung...”, σ. 195.

exaltavit, concessimus ut non posterior sit caeteris urbibus metropolitanis, sed cum primis prima, et cum antiquis antiqua inconvulsa permaneat”.⁴⁴

Στην αρχή του εγγράφου, με το οποίο ο πάπας συγκατατέθηκε στην ίδρυση της αρχιεπισκοπής του Μαγδεμβούργου, ο Ιωάννης αναφέρει ότι ο Όθωνας αναρωτήθηκε με μια πύρινη ομιλία στη σύνοδο της Ραβέννας, όπου και πάρθηκε η απόφαση, με ποιο τρόπο θα έπρεπε να εξαπλωθεί η χριστιανοσύνη στα βόρεια. Ο πάπας προβάλλει ως κύριος της ιεραποστολής, μια κι ο Όθωνας επιζητά την εξάπλωση της χριστιανοσύνης *apostolica auctoritate*.⁴⁵ Στη σύνοδο συμμετείχαν περίπου 60 αρχιεπίσκοποι και επίσκοποι, προερχόμενοι από τις εκκλησιαστικές επαρχίες της Ρώμης, της Ραβέννας, του Μιλάνου και της Ακυλίας. Ο Όθωνας χαρακτηρίζεται από τον πάπα *omnium augustorum augustissimus imperator*, ο τρίτος αυτοκράτορας μετά τον Κωνσταντίνο και τον Κάρολο το Μέγα⁴⁶, που ωφέλησε τη ρωμαϊκή εκκλησία, κι έτσι αποκαλύπτεται η παπική εκδοχή για την οθωνική αυτοκρατορία, αλλά και για τη σχέση πάπα και αυτοκράτορα. Η σχέση Ιωάννη και Όθωνα απεικονίστηκε με πρότυπο αυτήν του πάπα Σύλβεστρου και του Κωνσταντίνου, που σύμφωνα με τη μαρτυρία της Δωρεάς, παραχώρησε στη ρωμαϊκή εκκλησία “tam in oriente quam in occidente vel etiam septentrionali et meridiana plaga, videlicet in Iudaea, Graecia, Asia, Thracia, Africa et Italia vel diversis insulis.....ea prorsus ratione, ut per manus beatissimi patris nostri Silvestri pontificis successorumque eius omnia disponantur”.⁴⁷

Ο Όθωνας ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας από τη γενιά των Liudolfinger που “postquam de Italiae, immo totius Europe gentibus gloriosissime triumphavit”, σύμφωνα με τα *Annales Magdeburgenses*⁴⁸, είχε στην κατοχή του την Αγία Λόγχη του Μεγάλου Κωνσταντίνου ως πατρική κληρονομιά⁴⁹ κι έ-

⁴⁴ Βούλλα Ιωάννη ΙΓ’, “Flodoardi Canonici Remensis Opera Omnia sequuntur Joannis XIII et Benedicti VI summorum pontificum Epistolae et Decreta”, *PL* 135, σ. 953 A-B.

⁴⁵ Βούλλα Ιωάννη ΙΓ’, σ. 953A: H. Beumann, “Das Kaisertum Ottos des Grossen. Ein Rückblick nach tausend Jahren”, *HZ* 195 (1962), σ. 567.

⁴⁶ Ο Κάρολος δεν αναφέρεται στο παπικό έγγραφο, το ότι ο δεύτερος αυτοκράτορας είναι ο Κάρολος ο Μέγας το πληροφορούμαστε από τα *Annales Magdeburgenses* εις *MGH SS* 16. Έκδ. G.H.Pertz, Ανόβερο 1859 / ανατ. 1963, σ. 153. 1- 2· βλ. και H. Wolfram, “Constantin als Vorbild für den Herrscher des hochmittelalterlichen Reiches”, *MIÖG*, 68 (1960), σ. 229.

⁴⁷ *Constitutum Constantini* 85. 204- 86. 208· Ράλλη - Πότλη, *Σύνταγμα*, σ. 147 - 148· Keller, *Kaisertum* 352.

⁴⁸ *Annales Magdeburgenses* 152. 58- 59.

⁴⁹ Liutprandi Antapodosis: *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsen-geschichte. Adalberts Fortsetzung der chronik Reginos. Liutprands Werke*. εκδ. A. Bauer- R. Rau, Ντάρμασταντ 1971, εδω XXV, 428. 7- 13 και 430. 11- 13.

τοι έγινε αποδεκτός ως αυτοκρατορικό πρότυπο δίπλα στον Κωνσταντίνο και τον Κάρολο το Μέγα.⁵⁰ Στο παπικό έγγραφο ο Όθωνας έχει μια ηγεμονική λάμψη, μέσω της οποίας τονίζεται η συνέχεια της “αυτοκρατορίας”, η *translatio imperii*, με την έννοια της μεταφοράς της αυτοκρατορικής εξουσίας από τους Ρωμαίους στους Σάξονες.⁵¹ Το δημιουργημά του, το Μαγδεμβούργο, κατέχει επίσης μια υψηλή θέση, αποκτά τον τίτλο της “αρχαίας-σεβαστής” μητρόπολης. Στον αυτοκράτορα και στην αρχιεπισκοπή, της οποίας την ίδρυση επιδίωξε με ιδιαίτερο ζήλο⁵², αναγνωρίστηκε μια ιδεατή προϋπαρξη, που συνέδεε και τους δύο με την αρχή της χριστιανικής-ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του Αγίου Κωνσταντίνου, του οποίου διάδοχος ήταν ο Όθωνας.⁵³

Παράλληλα, είναι φανερή η τάση υποτίμησης της Κωνσταντινούπολης. Ο Ιωάννης τίθεται ξεκάθαρα κατά του Βυζαντίου και αναφέρει ότι η Κωνσταντινούπολη “εδραιώθηκε”, “ορίστηκε” από τους προκατόχους του (*praedecessores nostri Constantinopolim statuerunt*), κάτι που δε λέγεται με σαφήνεια στη Δωρεά, αλλά θα μπορούσε να εξαχθεί από την §12 του κειμένου, όπου δηλώνεται ότι η έδρα του Αγίου Πέτρου έχει κυριότητα επί της Κωνσταντινούπολης και ότι ο *pontifex Romanae ecclesiae* μπορεί να ρυθμίσει και τις εκκλησιαστικές υποθέσεις της ανατολής. Πιθανόν στη βάση αυτών των σκέψεων βρίσκεται η παπική πεποίθηση ότι η *metropolis Constantinop-*

⁵⁰ Keller, “Kaisertum”, σ. 352· Wolfarm, “Constantin”, σ. 227.

⁵¹ H. Keller, “Die Kaiserkrönung Ottos des Grossen. Voraussetzungen, Ereignisse, Folgen”, *Otto der Grosse. Magdeburg und Europa* I. εκδ. M. Puhle, Mainz am Rhein 2001, σ. 461- 480, για το ότι με την αυτοκρατορική στέψη του 962, ο Όθωνας εμφανίστηκε στη θέση του Καρόλου του Μεγάλου. Όμως η μεσαιωνική “ρωμαϊκή αυτοκρατορία”, που θεμελιώθηκε απ’ αυτόν, είχε ένα χαρακτήρα διαφορετικό από αυτόν της αυτοκρατορίας του Φράγκου ηγεμόνα. Ο Όθωνας δε θεωρούνταν απλά διάδοχος του Καρόλου. Οι συγγραφείς της εποχής θεωρούσαν ότι ο πατέρας του, ο Ερρίκος Α΄, και ο ίδιος ο Όθωνας, πήραν τη θέση των Καρολινεϊών χάρη στην εύνοια του Θεού και τις δικές τους ικανότητες.

⁵² M. Puhle, “Otto der Grosse, Magdeburg und Europa”, *Otto der Grosse, Magdeburg und Europa* I. εκδ. M. Puhle. Mainz am Rhein 2001, σ. 7 κε.· G. Althoff, Die Gründung des Erzbistums Magdeburg: *Otto der Grosse. Magdeburg und Europa* I. εκδ. M. Puhle, Mainz am Rhein 2001, σ. 344- 352, για την ίδρυση της αρχιεπισκοπής και τα εμπόδια που εμφανίστηκαν.

⁵³ Wolfarm, Constantin 229 για το ότι ο Όθωνας ο Μέγας ίσχυε για τους Σάξονες ως ο τρίτος Αύγουστος μετά τον Κωνσταντίνο και τον Κάρολο.

⁵⁴ “Atque decernentes sancimus, ut principatum teneat tam super quattuor praecipuas sedes Antiochenam, Alexandrinam, Constantinopolitanam et Hierosolymitanam, quamque etiam super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias; et pontifex, qui pro tempore ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae extiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat et eius iudicio, quaeque ad cultum dei vel fidei Christianorum stabilitate procuranda fuerint, disponantur.”, *Constitutum Constantini* 82. 171- 83. 177· το ελληνικό κείμενο του Βαλοαμώνος: “...και διακρίνοντες θεοπίστομοι να έχη εξουσίαν αρχικήν, και είναι ταύτην κεφαλὴν τῆν τεσσάρων θρόνων, ἤτοι τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, τῶν Ἱεροσολύμων, και τῆς Κωνσταντινουπόλεως, και ἀπλῶς εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας ἀπάσης τῆς οἰκουμένης. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ὁ μέλλων εἶναι εἰς τὴν ἀγίαν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ὀφείλει εἶναι ἐνδοξος και ὑψηλότερος παρὰ πάντας τοὺς ἱερεῖς τοῦ κόσμου· και εἴ τι ἐστὶ πρὸς θεραπείαν τοῦ Θεοῦ, και πρὸς διόρθωσιν και στερέω-

olitana υφίσταται μόνο *auctoritate pontificum Romanae ecclesiae*.⁵⁴ Σ' ένα προνόμιο του Γάλλου βασιλιά Λοθάριου για την εκκλησία της Langres στις 30 Αυγούστου 967 κυριαρχούν οι ίδιες ιδέες. Στο έγγραφο αναφέρεται ότι ο Κωνσταντίνος *docente beato papa Silvestro*, μετέφερε τη σύγκλητο στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται για μια παράφραση του κειμένου της Δωρεάς, που θυμίζει όμως έντονα τα όσα δηλώνει ο Ιωάννης ΙΓ' το ίδιο έτος στο έγγραφο για το Μαγδεμβούργο. Πάντως, στα μάτια του πάπα και του αυτοκράτορα η Κωνσταντινούπολη ήταν πάντα η αυτοκρατορική έδρα. Η σύνδεση Κωνσταντίνου και Όθωνα επέβαλε, στα πλαίσια της παπικής ιδεολογίας, ένα αναποδογύρισμα της κατάστασης και την αναγωγή της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης σε παπική απόφαση.⁵⁵

Η παπική βούλλα του 967 αποτελεί απόδειξη της προσπάθειας του πάπα να συνδέσει την αυτοκρατορία του Όθωνα Α' με αυτήν των αρχαίων Ρωμαίων αυτοκρατόρων, να μετατρέψει τη φραγκική αυτοκρατορία σε ρωμαϊκή και να εντάξει την ίδρυση της νέας μητρόπολης στη σειρά των ήδη υπάρχουσών. Χαρακτηρίζει τον Όθωνα "πιο σεβαστό από όλους τους Αυγούστους",

σιν τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν, ἵνα κρῖνται παρ' αὐτοῦ.", Ράλλη - Πότλη, Σύνταγμα, σ. 145· W. Ohnsorge, "Die Anerkennung", σ. 184. Ο H. Fuhrmann, *Einfluss und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen von ihrer Auftauchen bis in die neuere Zeit II*. Schriften der MGH 24, II. Stuttgart 1973, σ. 392, θεωρεί ότι είναι δύσκολο να εξαχθεί από τη Δωρεά το συμπέρασμα ότι η μητρόπολη της Κωνσταντινούπολης ιδρύθηκε από τους προκατόχους του Ιωάννη ΙΓ'. Κατά την άποψή του ο χαρακτηρισμός της νέας μητρόπολης ως "πρώτης με τις πρώτες και αρχαίας με τις αρχαίες" έχει ένα πνευματιστικό περιεχόμενο, καθώς όλες οι μητροπόλεις ιδρύθηκαν *providentia Dei*. Ανάλογη είναι και η άποψη του Beumann, *Kaisertum* 569, που θεωρεί ότι ο πάπας μπορεί να είχε στο νου του το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, με το οποίο θεωρούσε ότι η αρχιεπισκοπή του Μαγδεμβούργου πλέον εξισωνόταν. Ο ερευνητής κάνει λόγο για χωρία των Ψευδοϊσιδωριανών διαταγμάτων, στα οποία μπορεί ο πάπας να στηρίξε αυτή τη θέση του. Εξάλλου, δεν αποκλείεται να υπήρχε η διάθεση το Μαγδεμβούργο να αμφισβητήσει στην Κωνσταντινούπολη τη θέση της μητέρας- εκκλησίας της ολαβικής ιεραποστολής· βλ. σχετικά Chrysos, "Otto der Grosse", σ. 488· Beumann, "Kaisertum", σ. 561, για το ότι μέσω της ιεραποστολικής του δράσης στον Έλβα και στον Saale ο Όθωνας ανταποκρινόταν στον τίτλο του *defensor ecclesiae* κι έτσι πληρούσε μία από τις προϋποθέσεις για την κατοχή του αυτοκρατορικού τίτλου, όπως φαίνεται και από την παπική βούλλα του 962· βλ. και σ. 565, για το ότι ο συνδυασμός εδαφικής εξάπλωσης και ιεραποστολικής δράσης στις μαρκωνίες των συνόρων πρέπει να θεωρηθεί κυρίως ως συνέχεια της καρολίνειας παράδοσης. Ο ερευνητής- σ. 566- θεωρεί ότι ο Όθωνας θεωρούσε τον εαυτό του φορέα μιας ιεραποστολικής εντολής που αφορούσε σ' όλο τον κόσμο· ο Ulammn, Magdeburg, σ. 6 κε., αμφισβητεί ότι στην ανατολική πολιτική του Σάξωνα ηγεμόνα θα έπρεπε να δοθεί απαραίτητα ιεραποστολική χροιά. Θεωρεί ότι το Μαγδεμβούργο δεν ήταν ιεραποστολικός σταθμός, ούτε η βάση για μια παγκόσμια χριστιανική- γερμανική αυτοκρατορία που θα περιελάμβανε όλη την ανατολική Ευρώπη. Ήταν κυρίως ο τόπος, όπου βρισκόταν τα λείψανα του προστάτη της σαξονικής δυναστείας, τα θρησκευτικά εχέγγυα και το θρησκευτικό σύμβολο της ανοδικής πορείας του ηγεμονικού οίκου του Όθωνα.

⁵⁴ Beumann, *Kaisertum*, σ. 571· βλ. και Keller, *Kaisertum*, σ. 354-355, και για το ότι η σύγκριση με τον Κωνσταντίνο υιοθετήθηκε από τους δυτικούς βασιλείς, στα πλαίσια της ανταγωνιστικής τους διάθεσης απέναντι στην αυτοκρατορία του Όθωνα του Μεγάλου.

⁵⁶ G. Rösch, *ONOMA ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*, Wien 1978, 34- 5.

του αποδίδει δηλαδή τον ύψιστο αυτοκρατορικό τίτλο της ύστερης αρχαιότητας⁵⁶, εκτινάζοντάς τον στην κορυφή του κόσμου και υποτιμώντας παράλληλα τον ηγεμόνα της Ανατολής.⁵⁷

Ο Ιωάννης ΙΒ΄ (955-964), προκάτοχος του Ιωάννη ΙΓ΄, δηλώνει στη βούλλα με την οποία επιβεβαιώθηκε η ίδρυση της αρχιεπισκοπής του Μαγδεμβούργου μετά την αυτοκρατορική στέψη του Όθωνα το Φεβρουάριο του 962⁵⁸, ότι ο Γερμανός ηγεμόνας ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας όχι πριν τη στέψη, λόγω των νικών του⁵⁹, αλλά μέσω της στέψης του από τον πάπα, ιδέα που έχει και πάλι τη βάση της στην Κωνσταντινέιο Δωρεά, στην απόδοση του αυτοκρατορικού στέμματος, των αυτοκρατορικών ενδυμάτων, του αυτοκρατορικού σκήπτρου, των τιμών και όλου του γοήτρου της αυτοκρατορικής μεγαλειότητας από το Μέγα Κωνσταντίνο στον πάπα.⁶⁰

Στη βούλλα του 967 ο παραλληλισμός με το Σύλβεστρο και τον Κωνσταντίνο, αλλά και η θέση ότι η Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε από τους προκατόχους του, ενδυνάμωσαν τη θέση του Ιωάννη ΙΓ΄ απέναντι στον Όθωνα και αποτέλεσαν τη νομική βάση για να εξασφαλίσει ίσως τη συγκατάθεση του αυτοκράτορα στο κείμενο της Ραβέννας. Από ένα πρωτόκολλο της συνόδου του 967 προκύπτει ότι ο Όθωνας αρχικά δεν ήταν σύμφωνος με τις αποφά-

⁵⁷ W. Ohnsorge, "Die Anerkennung...", σ. 186· W. Ohnsorge, *Otto I. 220*. Δεν τόλμησε βέβαια να τον αποκαλέσει *imperator Romanorum*, μάλλον τον απέτρεψε η παρουσία των βυζαντινών απεσταλμένων στη Ραβέννα, που έγιναν δεκτοί με τιμές, όπως μαθαίνουμε από μια δυτική πηγή: *Continuator Reginonis Trevirensis* στο MGH SS (*in folio*) 1, εκδ. G.H. Pertz, Ανόβερο 1826 / ανατ. 1976, σ. 629. 11- 13.

⁵⁸ Στο έγγραφο αναφέρεται ότι η χριστιανοσύνη στο σύνολό της επέκτεινε την πίστη της με τη βοήθεια του Θεού κι ο Θεός της χάριζε τη νίκη. Οι επιτυχίες του Όθωνα σε βάρος των εθνικών ήταν μόνο ένα κομμάτι της νίκης του Χριστού και της χριστιανοσύνης, που απέβλεπαν *ad defensionem sanctae dei ecclesiae*, της οποίας επικεφαλής deo auctore ήταν ο πάπας. Ο Γερμανός βασιλιάς, *carissimus et christianissimus filius noster rex Otto*, ήλθε στη Ρώμη, στην *summa et universalis sedes*, για να πάρει από τα χέρια του πάπα το αυτοκρατορικό στέμμα και την εντολή *ad defensionem sanctae dei ecclesiae*. Η αυτοκρατορική εξουσία και η *defensio ecclesiae* απονέμονταν στον αυτοκράτορα *a beato Petro apostolorum principe*, ως διάδοχος του οποίου ο Ιωάννης χειρίζεται τα εκκλησιαστικά θέματα. Το 962 ο Όθωνας προβαλλόταν ως ο επικεφαλής της ιεραποστολής στη χώρα των Σλάβων για τότε και για το μέλλον, ως ο επικεφαλής των επισκοπών που θα ιδρύονταν εκεί. Για την *defensio ecclesiae Romanae*, βλ. H. Löwe, "Kaisertum und Abendland in ottonischer und frühalsischer Zeit", *HZ* 196(1963), σ. 535 κε.· για τη βούλλα του Ιωάννη ΙΒ΄: *Odonis abbatis Cluniacensis Secundi Opera Omnia, sequuntur Marini II., Agapeti II., Johannis XII. pontificum Romanorum epistolae et privilegia: PL* 133, 1028 A- C· για τον Όθωνα ως επικεφαλής της ιεραποστολής και των επισκοπών που θα ιδρύονταν, βλ. Βούλλα Ιωάννη ΙΒ΄ 1028D- 1029A· Beumann, *Kaisertum*, σ. 566· H.Keller, "Kaisertum...", σ.359.

⁵⁹ Αυτή είναι η μαρτυρία της σαξονικής ιστορίας του Βιδουκίνδου, για τον οποίο η προσφώνηση του Γερμανού βασιλιά ως αυτοκράτορα ήταν συνέπεια της νίκης του επί των Ούγγρων· Βιδουκίνδος: *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der chronik Reginos. Liutprands Werke*, έκδ. A. BAUER- R. RAU. Darmstadt 1971, 12- 183, edw XLVIII, 158. 1- 7· βλ. και Beumann, *Kaisertum*, σ. 552- 3, 561· H. Keller, "Kaisertum...", σ. 359- 360, για τις διαφορές ανάμεσα στην άποψη του πάπα και του Βιδουκίνδου για τη στέψη.

⁶⁰ *Constitutum Constantini* 86. 214- 88. 227.

σεις της. Η σύνοδος διαπίστωσε ότι η ανησυχία και η αστάθεια μεταξύ των Σλάβων του Έλβα επέβαλε την ανέγερση επισκοπών με επικεφαλής ένα αρχιεπίσκοπο, του οποίου η εκλογή αφηνόταν στον αυτοκράτορα λόγω της προσφοράς του στην ιεραποστολή. Το Μαγδεμβούργο στην επισκοπή του Halberstadt επιλέχθηκε ως έδρα της αρχιεπισκοπής λόγω της ευνοϊκής του θέσης και η σύνοδος ζήτησε τη συγκατάθεση του αυτοκράτορα για την ανέγερσή της *canonica ordinatione*. Ο Όθωνας συγκατένευσε στο αίτημα της συνόδου μετά από πολλές διαπραγματεύσεις και θεώρησε απαραίτητη και τη συγκατάθεση του πάπα.⁶¹ Όταν κι αυτή εξασφαλίστηκε⁶², ο Όθωνας ανακοίνωσε στους ευγενείς της Σαξονίας την ίδρυση της αρχιεπισκοπής και το διορισμό εκεί του Αδαλβέρτου ως αρχιεπισκόπου. Με εξαιρετική ιογυριά ο αυτοκράτορας δηλώνει ότι ήταν εξουσιοδοτημένος να επιλέξει τον αρχιεπίσκοπο, ότι ο Αδαλβέρτος θα λάμβανε το *Pallium* από τον πάπα με δική του παρότρυνση.⁶³

Μια *aemulatio* της Κωνσταντινούπολης, της πόλης του Κωνσταντίνου, προβάλλει ιδιαίτερα έντονα εδώ.⁶⁴ Ο πρώτος αρχιεπίσκοπος του Μαγδεμβούργου, ο Αδαλβέρτος, είχε επιστρέψει από μια αποτυχημένη ιεραποστολική αποστολή στους Ρώσους του Κιέβου, αφού οι Βυζαντινοί είχαν δραστηριοποιηθεί εκεί από καιρό.⁶⁵ Τα όσα αναφέρονται στην παπική βούλλα του Απριλίου του 967, μπορούν επίσης να ερμηνευθούν μέσω μιας *aemulatio* της Κωνσταντινούπολης. Καθώς ο Όθωνας ήταν ο τρίτος σωτήρας της ρωμαϊ-

⁶¹ Για το κείμενο του πρωτοκόλλου της συνόδου, βλ. Keller, "Kaisertum", σ. 366-8.

⁶² Βλ. σ. 14.

⁶³ "Igitur Magadaburgensi civitate, sicut omnium vestrarum novit caritas, archiepiscopalem sedem fieri desiderantes, oportunitatem etiam nunc temporis ad hoc peragendum tempus invenientes, consilio venerabilis archiepiscopi Hattonis et Hildeuuardi episcopi ceterorumque fidelium nostrorum virum venerabilem Adalbertum episcopum Rugis olim predicatorem destinatum et missum archiepiscopum et metropolitanum totius ultra Albiam et Salam Sclavorum gentis modo ad deum converse vel convertende fieri decrevimus pariter et elegimus, quem et Romam pro pallio a domno papa suscipiendo direximus." : *Die Urkunden der Deutschen Kaiser und Könige. Die Urkunden Konrad I. Heinrich I. und Otto I.* Έκδ. TH. SICKEL. Berlin 1956, εδώ DO I 366, 502. 41- 503. 2. Η εξουσιοδότηση στον Όθωνα για την εκλογή του αρχιεπισκόπου είχε δοθεί με τη βούλλα του 967: "Suffraganeos vero eidem metropoli omnes unanimiter praedestinavimus...iis cunctis quibuscunque imperator voluit in urbe Madgeburg archiepiscopus consecratur" : Βούλλα Ιωάννη ΙΓ' 953B· Beumann, *Kaisertum* 567. Βλ. και PL 135, 966- 967, για δύο βούλλες του Ιωάννη ΙΓ' που αφορούσαν στον αρχιεπίσκοπο Αδαλβέρτο.

⁶⁴ Για τον όρο *aemulatio*, βλ. Chrysos, *Otto der Grosse*, σ. 488.

⁶⁵ Beumann, *Kaisertum*, σ. 566, για το ότι ο Όθωνας την παραμονή της αυτοκρατορικής του στέψης αντιμετώπιζε το Βυζάντιο ως αντίπαλο στην από αυτόν διεκδικούμενη ιεραποστολική ανατολή.

⁶⁶ Σε μια επιστολή του Μαΐου του 778 στον Κάρολο ο πάπας Αδριανός τον αποκάλεσε *novus Constantinus* σε μια προσπάθεια να τον παρακινήσει να ευνοήσει τη ρωμαϊκή εκκλησία, όπως είχε κάνει ο Μέγας Κωνσταντίνος την εποχή του πάπα Σύλβεστρου: "Et sicut temporibus beati Silvestri Romani pontificis a

κής εκκλησίας μετά τον Κωνσταντίνο (*Otto omnium Augustorum augustissimus, tertius post Constantinum*)⁶⁶, το Μαγδεμβούργο θα μπορούσε να είναι η “τρίτη Ρώμη”. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Βρούνος του Querfurt, ο καπελλάνος του Όθωνα Γ’, αναφέρει ότι το Μαγδεμβούργο στις αρχές του 10ου αιώνα χαρακτηριζόταν *Theutonum nova metropolis*, ενώ είναι γνωστό ότι αποκαλούνταν επίσης *Roma Nova* και *urbs regia*.⁶⁷ Σε μια εποχή που η Κωνσταντινούπολη χαρακτηριζόταν από το Βιδουκίνδο *Nova Roma*⁶⁸, η χρήση αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών στην ανοικοδόμηση του καθεδρικού του Μαγδεμβούργου μπορεί να ενταχθεί στην προσπάθεια αναζήτησης συμβόλων, που θα διευκόλυναν την αναγωγή στη Ρώμη. Ο Θιετμάρος αναφέρει ότι ο Όθωνας χρησιμοποίησε στο Μαγδεμβούργο πολύτιμο μάρμαρο, χρυσό και πολύτιμους λίθους από την Ιταλία. “*Preciosum quoque marmor cum auro gemmisque cesar precepit ad Magadaburc adduci. In omnibusque columnarum capitibus sanctorum reliquias diligenter includi iussit...Anno dominicæ incarnationis DCCCCLXI., regni autem eius vicesimo Vo, presentibus cunctis optimatibus, in vigilia nativitatis Domini corpus sancti Mauricii et quorundam sociorum eius cum aliis sanctorum porcionibus Ratisbone sibi*

sanctæ recordationis piissimo Constantino, magno imperatore, per eius largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana ecclesia elevata atque exaltata est et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris sancta Dei ecclesia, id est beati Petri apostoli, germinet atque exulter et amplius quam amplius exaltata permaneat, ut omnes gentes, quae hec audierint, edicere valeant: Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die, in qua invocaverimus te; quia ecce novus christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctae suae ecclesiae beati apostolorum principis Petri largiri dignatus est.”, *MGH Epistolae Merovingici et Karolini Aevi I*, I. Έκδ. E. Dümmler. Berlin 1957, v. 60, σ. 587. 9- 18· Ewig, *Bild Constantins*, σ. 33, για το ότι ο Αδριανός είχε στο νου του την Κωνσταντίνειο Δωρεά, όταν χρησιμοποιούσε το χαρακτηρισμό *Novus Constantinus*. Ο στόχος του παραλληλισμού ήταν να ευνοηθεί η ρωμαϊκή εκκλησία μέσω της αναγνώρισης από τον Κάρολο των εδαφικών της απαιτήσεων στην Ιταλία. Βλ. και σ. 34, για το ότι ο χαρακτηρισμός *Novus Constantinus* είχε εγκαθιδρυθεί ως αυτοκρατορικός· Wolfarm, *Constantin 227 και 228· παρόμοια είναι η άποψη του W. Schlesinger, “Beobachtungen zur Geschichte und Gestalt der Aachener Pfalz in der Zeit Karls des Grossen”, Zum Kaisertum Karls des Grossen. Beiträge und Aufsätze. Wege der Forschung b. 38. Έκδ. G. Wolf. Darmstadt 1972, σ. 393· βλ. και H. Fuhrmann, “Konstantinische Schenkung und abendländisches Kaisertum”, DA 22(1966), σ. 121 και H. Fuhrmann, “Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung. Meditationen über ein unausgeführtes Thema”, *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull’ alto medioevo XX. I Problemi dell’ occidente nel secolo VIII*. I, 6- 12 aprile 1972, Spoleto 1973, σ. 281- 4, για το ότι δύσκολα εξάγεται το συμπέρασμα της γνώσης της Κωνσταντίνειας Δωρεάς μέσα από τη σύγκριση του Καρόλου του Μεγάλου με τον Κωνσταντίνο· ανάλογη είναι η θέση του και στο FUHRMANN, *Einfluss*, σ. 386.*

⁶⁷ “...traditum inquam ad ingenuam Parthenopolim, Theutonum novam metropolim...quam urbem rex maximus, primus trium, Otto imperator augustus in magnum archypraesulatum erexit...”, *Vita Secunda Auctore Brunone Archiepiscopo* εις *MGH SS (in folio) 4*. Έκδ. G.H. Pertz. Hannoverae 1841/avat. 1981, σ. 596. 40- 42· Puhle, *Otto der Grosse*, σ. 8· B. Ludowici, “Die Pfalz Ottos des Grossen in Magdeburg. Geschichte und Archäologie” *OTTO DER GROSSE. Magdeburg und Europa*. Έκδ. M. PUHLE. Mainz 2001, σ. 396· Chrysos, *Otto der Grosse*, σ. 488.

⁶⁸ Βιδουκίνδος LXXII, 176. 24· βλ. και υπ. 23.

allatum est. Quod maximo, ut decuit, honore Parthenopolim transmissum”.⁶⁹ Αυτά τα αρχιτεκτονικά μέλη από τη Μεσόγειο χρησίμευαν στον Όθωνα ως σύμβολα για την *translatio imperii*⁷⁰, αν και οι πηγές δε δηλώνουν ξεκάθαρα αν ο Όθωνας με τη χρήση τους ήθελε να ενταχθεί στη ρωμαϊκή- αυτοκρατορική παράδοση. Από την άλλη πλευρά, η συγκέντρωση λειψάνων στο ναό πέρα από το ότι ανύψωνε το κύρος και τη δόξα του ιδρυτή του⁷¹, ήταν άλλη μια πλευρά της *aemulatio* της πρωτεύουσας της Ανατολής, όπου τόσο οι εκκλησίες, όσο και το παλάτι του βυζαντινού αυτοκράτορα, ήταν εφοδιασμένα με λείψανα.⁷² *Roma secunda* και *Roma ventura* αποκαλούνταν και το Άαχεν, το παλάτι του Καρόλου του Μεγάλου, δεύτερου διαδόχου του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που είχε ωφελήσει τη ρωμαϊκή εκκλησία, με βάση το παπικό έγγραφο του 967. Αρχιτεκτονικά μέλη από τη Μεσόγειο απαντούν και στο ανακτορικό παρεκκλήσι (*Pfalzkapelle*) του Άαχεν.⁷³ Εκεί ο Όθωνας είχε στεφθεί βασιλιάς το 936, γεγονός που θα μπορούσε να εδραιώσει μια άμεση σχέση ανάμεσα στη μητρόπολη του Έλβα και το πιο γνωστό παλάτι της Καρολίνειας εποχής.⁷⁴ Η σχέση του παλατιού με τον Κάρολο εδραίωσε τη νομιμότητα του τίτλου του Όθωνα και των διαδόχων του.⁷⁵ Όπως το Άαχεν, έτσι

⁶⁹ *Thietmar von Merseburg Chronik*. Έκδ. W. TRILLMICH. Darmstadt 1985, σ. 17, 52. 9- 18.

⁷⁰ Puhle, *Otto der Grosse*, σ. 13. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Θετιμάρος αφήνει να εννοηθεί ότι τα οικοδομικά υλικά για το Μαγδεμβούργο προήλθαν γενικά από την Ιταλία, απ’ όπου, σύμφωνα με το Βιδουκίνδο, ο Όθωνας “*egressus est itaque de Italia cum magna gloria, capto rege Longobardorum, superatis Graecis victisque Sarracenis...*”: Βιδουκίνδος III, LXXV, 180. 13-15. Στην Ιταλία ο Γερμανός ηγεμόνας είχε παντρευτεί το 951 τη χήρα του Ιταλού βασιλιά Αδελαΐδα, η οποία με το πλέγμα των συγγενικών της δεσμών στην Ιταλία και στη Βουργουνδία τον βοήθησε να επεκτείνει την εξουσία του στην Ιταλία και στη Ρώμη· C. Meckseper, *Magdeburg und die Antike. Zur Spolienverwendung im Magdeburger Dom: OTTO DER GROSSE. Magdeburg und Europa I*. Έκδ. M. PUHLE. Mainz 2001, σ. 379.

⁷¹ W. Ulmann, “Magdeburg, das Konstantinopel des Nordens. Aspekte von Kaiser- und Papstpolitik bei der Gründung des Magdeburger Erzbistums 968”, *Jahrbuch für die Geschichte Mittel und Ostdeutschlands*, 21(1972), σ. 5, για το ότι μέσω της συγκέντρωσης λειψάνων στο Μαγδεμβούργο οι Σάξονες ηγεμόνες υιοθέτησαν βουργουνδιακές ηγεμονικές παραδόσεις και διεκδικήσεις παγκόσμιας εμβέλειας· Meckseper, *Magdeburg*, σ. 379 και γενικά σ. 367 κε. για την προέλευση των αρχιτεκτονικών μελών στον καθεδρικό του Μαγδεμβούργου.

⁷² Dagron, *Empereur*, σ. 223- 5.

⁷³ Ο πάπας Αδριανός Α΄ (772-795) επέτρεψε στον Κάρολο το Μέγα να χρησιμοποιήσει μάρμαρο και μωσαϊκά από το παλάτι της Ραβέννας, ενώ ο Εϊνάρδος αναφέρει ότι ο Κάρολος, επειδή δεν μπορούσε να εξασφαλίσει από άλλου μάρμαρο και κίονες, για να κτίσει το παρεκκλήσι του Άαχεν, φρόντισε να τα εξασφαλίσει από τη Ραβέννα και τη Ρώμη· Επιστολή Αδριανού, ν. 81, 614. 17- 21· Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 388· Meckseper, *Magdeburg*, σ. 376· για τον Εϊνάρδο, βλ. *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte. Die Reichsannalen. Einhard Leben Karls des Grossen. Zwei “Leben” Ludwigs. Nithard Geschichte*. I. Έκδ. R. Rau. Darmstadt 1980, σ. 164- 211, εδω 26, 196. 34- 198. 2· Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 388· Meckseper, *Magdeburg*, σ. 376.

⁷⁴ Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 385.

⁷⁵ Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 419.

και το Μαγδεμβούργο, προβλεπόταν για μόνιμη κατοικία του Όθωνα, ενώ, όπως ο Κάρολος τάφηκε στο Άαχεν, έτσι και ο νέος καθεδρικός ορίστηκε εξαρχής ως ο τόπος ταφής του Γερμανού ηγεμόνα.⁷⁶ Κι αυτό που σίγουρα δεν περνά απαρατήρητο, είναι ότι και για το Άαχεν χρησιμοποιούνταν χαρακτηρισμοί που ανήκαν στην πόλη του Μεγάλου Κωνσταντίνου.⁷⁷ Δεν αποκλείεται λοιπόν να υπήρχε η φιλοδοξία το Μαγδεμβούργο να είναι η “τρίτη Ρώμη”, η διάδοχος του Άαχεν, της “δεύτερης Ρώμης”, με το νέο Λατερανό, όπως αποκαλούσε το παλάτι του ο Κάρολος, όπου είχαν χρησιμοποιηθεί οικοδομικά υλικά και από τη Ραβέννα, την αλλοτινή έδρα του βυζαντινού εξάρχου.⁷⁸ Οι συνειρμοί δεν έχουν τέλος κι αυτό που μπορεί να πει κανείς με σιγουριά, είναι ότι ο Ιωάννης ΙΓ΄ είχε το 967 στα χέρια του πολλά στοιχεία, με βάση τα οποία θα μπορούσε να προβάλλει εμπειριστωμένα τον Όθωνα ως διάδοχο του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Καρόλου του Μεγάλου.

Όσα λέγονται στο παπικό έγγραφο του 967, είναι ενδεικτικά της έκτασης που είχε λάβει η εξουσία του Όθωνα. Από την άλλη πλευρά, οι συγκρίσεις με τον Κωνσταντίνο και την Κωνσταντινούπολη δεν απέβλεπαν απλά στο να τιμήσουν τον Όθωνα και την αυτοκρατορία του. Μέσω αυτών των συγκρίσεων ο πάπας υπαινισσόταν το μύθο του Σύλβεστρου, τον πυρήνα της Κωνσταντινείας Δωρεάς, με τη βοήθεια της οποίας η παποσύνη πρόβαλλε τις διεκδικήσεις της στην ανώτερη εξουσία όλης της χριστιανοσύνης. Σύμφωνα με αυτήν, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος απένειμε στο Σύλβεστρο και στους διαδόχους του την ανώτατη εξουσία πάνω σε όλη την εκκλησία, τους άφησε το αυτοκρατορικό στέμμα και από σεβασμό για το ανώτατο εκκλησιαστικό αξίωμά τους μετέφερε την έδρα της εξουσίας του στο Βυζάντιο. Το έγ-

⁷⁶ Puhle, *Otto der Grosse*, σ. 8. Η σημασία του Μαγδεμβούργου για τον ίδιο τον Όθωνα προκύπτει τόσο από τη συχνότητα των επισκέψεών του στο εκεί παλάτι, όσο και από την πληθώρα των προνομίων που απονεμήθηκαν τόσο στο μοναστήρι του Moritz, όσο και στη μετέπειτα μητρόπολη. Σίγουρα ο Γερμανός αυτοκράτορας αντιμετώπιζε το Μαγδεμβούργο ως το ηγεμονικό κέντρο του βορρά, απ' όπου μπορούσε να ξεκινήσει η θεραπευτική στα ολαβικά εδάφη. Στην εποχή του η πόλη μετατράπηκε από συνοριακό άκρο του φραγκικού κόσμου σε κέντρο της νεοϊδρυμένης μητρόπολης: βλ. Puhle, *Otto der Grosse*, σ. 8, 13· για τις δωρεές του Όθωνα Α΄ στο Μαγδεμβούργο, βλ. DO I, 14, 15, 16, 21, 37, 38, 41, 43, 46, 63, 74, 79, 97, 181, 187, 205, 222, 230, 231, 232, 278, 280, 281, 282, 312, 331, 332, 333, 345, 362, 363, 385, 386, 387, 388, 404.

⁷⁷ Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 390.

⁷⁸ Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 401· βλ. και σ. 390, για το ότι η σχέση του Άαχεν με τη Ρώμη υποδηλώνεται και από το όνομα Lateranis, που είχε δώσει ο Κάρολος στο εκεί παλάτι του. Ο Schlesinger, *Beobachtungen* 391κε. υποστηρίζει ότι ο Κάρολος είχε υπόψη του ότι, σύμφωνα με την Κωνσταντινεία Δωρεά, ο πάπας είχε λάβει από τον Κωνσταντίνο εκτός από το στέμμα, και το παλάτι του Λατερανού, κι έτσι χρησιμοποίησε το όνομα Λατερανό για το παλάτι του, αφού ο πάπας ήταν αυτός που τον έστειψε τα Χριστούγεννα του 800 στη Ρώμη· βλ. και σ. 395κε., για τη σχέση του Λατερανού του Άαχεν με την Κωνσταντινεία Δωρεά και εκτούτου με το Λατερανό της Ρώμης.

γραφο του Ιωάννη ΙΓ' προσπαθεί να παρουσιάσει την ίδρυση της μητρόπολης του Μαγδεμβούργου στα γερμανοσλαβικά σύνορα ως κάτι ανάλογο. Ο εστεμμένος σε αυτοκράτορα Σάξονας βασιλιάς είχε σώσει τον πάπα από τους εχθρούς του στη Ρώμη.⁷⁹ Ήταν μια πράξη που παραλληλιζόταν με την προστασία που παρείχαν οι Καρολίνειοι τον 8ο-9ο αιώνα στην έδρα του αγίου Πέτρου απέναντι στη Λογγοβαρδική επιθετικότητα. Ο Όθωνας ήταν ο τρίτος "σωτήρας" της ρωμαϊκής εκκλησίας μετά τον Κωνσταντίνο, που την ανύψωνε θέτοντας στην κυριότητά της τις νέες του κτήσεις στη Μέση και Ανατολική Ευρώπη. Η διάθεση τονισμού της παπικής εξουσίας φαίνεται από την αναφορά του Όθωνα ως τρίτου στη σειρά μετά τον πάπα και τη σύνοδο της Ραβέννας.⁸⁰ Το έγγραφο του 967 εκφράζει αδιαμφισβήτητα την παπική διεκδίκηση της πρωτοκαθεδρίας απέναντι στον αυτοκράτορα μέσα στο πνεύμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής παράδοσης και του κειμένου της Κωνσταντίνειας Δωρεάς. Σύμφωνα με την αυτοκρατορική ιδέα της Κουρίας, μετά την αναχώρηση του Κωνσταντίνου για την ανατολή και τη Δωρεά του στον πάπα Σύλβεστρο, ιδρύθηκε μια δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ο ηγεμόνας της οποίας χρειαζόταν τη συμμετοχή ή τη συγκατάθεση του πάπα για τη λήψη του ανώτατου ηγεμονικού αξιώματός του.⁸¹

Η παποσύνη και η ανοδική της πορεία αποδεικνύονται καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης σ' όλη

⁷⁹ R. Schieffer, "Das "Italienerlebnis" Ottos des Grossen", OTTO DER GROSSE. *Magdeburg und Europa*. I. Έκδ. M. PUHLE. Mainz am Rhein 2001, σ. 455 κε.

⁸⁰ "Nos vero ejus animum in Dei servitio ita mirifice detentum mirantes, connivere ei dignum duximus, statuentes, presente et consentiente sancta synodo, et ipso imperatore...": Βούλλα Ιωάννη ΙΓ' 953A· ULMANN, *Magdeburg* 1- 3, 29, και για τις διαφορές μεταξύ της αυτοκρατορικής και της παπικής πολιτικής σε σχέση με την έκταση της νέας μητροπολιτικής περιφέρειας· βλ. και ULMANN, *Magdeburg* 3, για τη σύγκριση των εγγράφων του Ιωάννη ΙΒ' και του Ιωάννη ΙΓ', και τις διαφορές που προκύπτουν.

⁸¹ Ο Όθωνας δε φαίνεται να απέρριπτε τη συμμετοχή του πάπα στην αυτοκρατορική στέψη. Στο τέλος ενός γράμματός που έστειλε στους δούκες Hermann και Dietrich στις 18 Ιανουαρίου 968, αναφέρει ότι: "Filius noster in nativitate Domini coronam a beato apostolico in imperii dignitatem suscepit": Βιδουκίνδος ΙΙΙ, 176. 1-2· ήταν η περίοδος που ο Όθωνας διαπραγματευόταν με το Βυζάντιο για μια ειρηνική διευθέτηση των αντιπαράθεσών των δύο δυνάμεων στην Κάτω Ιταλία· η λήψη του αυτοκρατορικού στέμματος από τον πάπα, έθετε τόσο τον ίδιο, όσο και το γιο του, ισοδύναμα απέναντι στο βυζαντινό αυτοκράτορα. Ohnsorge, Otto I, σ. 210- 211· Schlesinger, *Beobachtungen*, σ. 395- 7· Ullmann, *Magdeburg*, σ. 40· βλ. και Belting, *Palastaulen*, σ. 55 κε., για το ότι το Λατερανό της Ρώμης ήταν ένα παλάτι με Κωνσταντίνεια παράδοση. Στα μωσαϊκά του εκφράζεται η ιδέα του παπικού πρωτείου, η παπική πολιτική ιδεολογία.

⁸² Liutprandi Legatio LXII, 582. 1κε.· βλ. ενδεικτικά: "Sed quid hoc memorem, cum ipsa Constantinopolitana ecclesia nostrae sanctae catholicae atque apostolicae ecclesiae Romanae merito sit subiecta? Scimus, immo videmus Constantinopolitanum episcopum pallio non uti nisi sancti patris nostri permissu...": Liutprandi Legatio LXII, 582. 14- 18· στην Κωνσταντίνεια Δωρεά αναφέρεται: "et pontifex, qui pro tempore ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae extiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat

τη διάρκεια του 10ου αιώνα. Όταν ο πάπας συνέκρινε τον εαυτό του με το Σύλβεστρο και τον Όθωνα με το Μέγα Κωνσταντίνο, όταν είχε τη δυνατότητα να απειλεί το βυζαντινό αυτοκράτορα με παρέμβαση σε κανονικά θέματα⁸² κι όταν του αρνούσαν τον τίτλο *imperator Romanorum*, αποδεικνύεται ότι η παπική εκκλησία ήταν σε θέση να προβάλει διεκδικήσεις, των οποίων τα θεμέλια δεν ήταν σαθρά.⁸³ Ο πάπας δυνάμει της Κωνσταντινείας Δωρεάς φαίνεται σαν να διεκδικούσε μια “αυτοκρατορική” θέση στη Δύση⁸⁴, που του έδινε το δικαίωμα να έχει λόγο στη διαμάχη μεταξύ Ανατολής και Δύσης για την κατοχή της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Πάντως, ο Μέγας Κωνσταντίνος και η πόλη του, η Κωνσταντινούπολη ήταν τα σύμβολα στα οποία ανέτρεχε κάθε νέα δυναστεία τον 10ο αιώνα είτε επρόκειτο για το Βυζάντιο είτε για τη Δύση, προκειμένου να περιβληθεί το χριστιανικό- ρωμαϊκό χαρακτήρα τους και να νομιμοποιήσει έτσι την εξουσία της. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ ανήγαγε την καταγωγή του ιδρυτή της δυναστείας του στο Μέγα Κωνσταντίνο, κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να ενταχθεί στην παράδοση του Κωνσταντίνου⁸⁵, εξαρτούσε τη σωστή διοίκηση της αυτοκρατορίας από την απαρέγκλιτη τήρηση των εντολών του πρώτου χριστιανού αυτοκράτορα, που έλαβε την εξουσία του από το Θεό και έθετε έτσι τους διαδόχους του στην κορυφή της οικουμένης, όπως αυτή απεικονιζόταν στα έργα του. Είναι γεγονός ότι τάση κάθε παρόντος είναι να παρουσιάζει το παρελθόν σύμφωνα με ό,τι επιδιώκει στο μέλλον. Στο όνομα του Κωνσταντίνου έδραζε η ιδέα της παγκόσμιας χριστιανικής ηγεμονίας κι αυτή ήταν που κάθε φορά γοήτευε και έλκυε τους διεκδικητές της αυτοκρατορικής εξουσίας, που την προσάρμοζαν στις ανάγκες της σύγχρονης τους πραγματικότητας.

et eius iudicio, quaeque ad cultum dei vel fidei Christianorum stabilitate procuranda fuerint, disponantur.”: Constitutum Constantini 82. 174- 83. 177· πρβλ. το ελληνικό κείμενο του Βαλασαμόνος: “Και ό επίσκοπος ό μέλλον είναι εις την άγιαν των Ρωμαίων εκκλησίαν όφειλει είναι ένδοξος και ύψηλότερος παρά πάντας τους ιερείς του κόσμου και εί τι έστί προς θεράπειαν του Θεού, και προς διάρθρωσιν και στερέωσιν της πίστewος των Χριστιανών, ίνα κρίνηται παρ’ αυτού.”: Γ.Α. Ράλλη -Μ. Πότλη, *Σύνταγμα...*, σ. 145.

⁸³ Βλ. σ. 11- 14· Keller, *Kaisertum*, σ. 371. Στο δεύτερο μισό του δέκατου αιώνα η βυζαντινή πολιτική είχε γίνει πλέον επιθετική απέναντι στη Δύση, η συμβιβαστική πολιτική του Κωνσταντίνου Ζ΄ είχε εγκαταλειφθεί. Αν λάβει λοιπόν κανείς υπόψη του τους συνειρμούς που επιτρέπει η παπική βούλλα του 967, αλλά και την επιθυμία του Όθωνα Α΄ για ένα αυτοκρατορικό αξίωμα ισότιμο με αυτό του βυζαντινού αυτοκράτορα (χωρίς διεκδίκηση από την πλευρά του Γερμανού ηγεμόνα του τίτλου *imperator Romanorum*), μπορεί να κατανοήσει την έκρηξη που υπόβροσε ανά πάσα στιγμή στις διαπραγματεύσεις του Λιουππράνδου με τον αυτοκράτορα Νικηφόρο στην Κωνσταντινούπολη το 968· Ohnsorge, *Anerkennung 187ke.*· Ulmann, *Magdeburg* 41.

⁸⁴ Ewig, *Bild Constantins*, σ. 31· Löwe, *Kaisertum*, σ. 559.

⁸⁵ Markopoulos, *Constantin the Great*, σ. 160, 164, για το ότι στα κείμενα του Πορφυρογέννητου παρατηρείται μια πολύ προσεκτική προσέγγιση του φαινομένου Κωνσταντίνος Μέγας, με τους δύο Κωνσταντίνους να τοποθετούνται διακριτικά σε μια ευθεία γραμμή.

Για κάθε ηγεμόνα το όνομα Κωνσταντίνος εξυπηρετούσε ένα σκοπό.

Οι Όθωνες αποδέχτηκαν επίσης το αυτοκρατορικό πρότυπο του Κωνσταντίνου. Ήταν ένα πρότυπο εδραιωμένο ήδη από την εποχή του Καρόλου του Μεγάλου, κυρίως μέσω της χρήσης του από την Κουρία, που σ' αυτό εδραίωνε τις όποιες διεκδικήσεις της από την κοσμική εξουσία. Από τη μία πλευρά ο Κωνσταντίνος, το έργο του οποίου για τον μεσαιωνικό άνθρωπο σηματοδοτούσε την αρχή μιας νέας εποχής, κι από την άλλη ο Κάρολος, που είχε αναδειχθεί *magnus* και άξιος οδηγός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.⁸⁶ Μέσα από το παπικό έγγραφο του 967 η οθωνική αυτοκρατορική εξουσία, σε συνεργασία με τον πάπα, προσπάθησε να περιβάλει με το κύρος παραδοσιακών συμβόλων μια νέα αρχή στην εξέλιξή της.⁸⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι στη βούλλα του 962 ο Ιωάννης ΙΒ' επικύρωσε τη μετατροπή σε αρχιεπισκοπή του μοναστηριού του Μαγδεμβούργου *quod praelibatus sanctissimus imperator ob novam Christianitatem construxit*.⁸⁷ Αυτοκράτορας και πάπας, βασιλικός οίκος και εκκλησία κατέφυγαν στα σύμβολα ενός ακόμα ισχυρού παρελθόντος, για να εδραιώσουν μια εξουσία, με ρωμαϊκό υπόβαθρο για τον πάπα, χωρίς αυτό, αλλά μ' ένα ισχυρό χριστιανικό υπόβαθρο και μια ισχύ εφάμιλλη με αυτή του βυζαντινού αυτοκράτορα, για τον Όθωνα.⁸⁹

Η Κωνσταντίνειος Δωρεά ήταν γνωστή σε Βυζάντιο και Δύση το 10ο αιώνα. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος υιοθέτησε τις ιδέες της, ανάλογα με το τι υπαγόρευαν οι πολιτικές περιστάσεις, ο Νικηφόρος Φωκάς, στο δεύτερο μισό του 10ου αιώνα χρησιμοποίησε την ιδέα της *translatio imperii*, που ενυπάρχει στη Δωρεά, για να διεκδικήσει το πρωτείο του βυζαντινού αυτοκράτορα. Τέλος, ο πάπας αφενός μεν στήριξε σ' αυτήν τόσο τη διεκδίκηση μιας ισχυρής θέσης απέναντι στο Γερμανό αυτοκράτορα, σε συνδυασμό με την εξασφάλιση εδαφών που ούτως ή άλλως του ανήκαν με βάση προηγού-

⁸⁶ Wolfarm, *Constantin*, σ. 228 κε., για το ότι η παραδοσιακή εικόνα του Φράγκου ηγεμόνα μεταβλήθηκε υπό την επίδραση του Καρόλου του Μεγάλου. Πλέον δεν προβαλλόταν ως η αναγέννηση ενός αρχαίου αυτοκράτορα, αλλά ετίθετο ισοδύναμα δίπλα στους προκατόχους του ξεπερνώντας τους μάλιστα στις αρετές· βλ. *Poetae Saxoniae Annalium de Gestis Karoli Magni Imperatoris Libri Quinque* εις *MGH SS (in folio)* 1. Έκδ. G.H. PERTZ. Hannover 1826/ ανατ. 1963, σ. 279. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αυτοκράτορας Λουδοβίκος Γ' ο Τυφλός (899-928) στις αρχές του 10ου αιώνα έδωσε στο γιο του το όνομα Κάρολος-Κωνσταντίνος. Το όνομα είναι χαρακτηριστικό της στενής σύνδεσης του ιδρυτή και του ανανεωτή της χριστιανικής αυτοκρατορίας στη σκέψη του Μεσαίωνα· Wolfarm, *Constantin*, σ. 228-9.

⁸⁷ Keller, *Kaisertum*, σ. 371-2, για το ότι ο Ιωάννης ΙΓ' αναγνώρισε ότι είχε ανάγκη τον Όθωνα για την υλοποίηση της ιδέας της παγκόσμιας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κι έτσι τον προσέγγισε, με αποτέλεσμα τη στενή τους σχέση το 967/8.

⁸⁸ Βούλλα Ιωάννη ΙΒ' 1028C.

⁸⁹ W. Ulmann, "Magdeburg...", σ. 44.

μενες παραχωρήσεις, αφετέρου δε, αμφισβήτησε τον αυτοκρατορικό τίτλο του βυζαντινού ηγεμόνα, καθώς θεωρούσε ότι ο ίδιος ήταν αυτός που μπορούσε να απονέμει, με βάση πάντα τη Δωρεά, το ανώτατο αυτοκρατορικό αξίωμα.

Στο όνομα του Κωνσταντίνου και σ' αυτό της Νέας Ρώμης υπάρχει η έννοια της “μεταρρύθμισης”, ενώ κυριαρχεί το θρησκευτικό στοιχείο. Η αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης ήταν μια αυτοκρατορία “μεταρρυθμισμένη” από ένα χριστιανό αυτοκράτορα, που δεν ακολουθούσε τα χνάρια του Αυγούστου, αλλά του Χριστού, μέσω μιας νέας “πολιτείας”, αυτής του χριστιανισμού.⁹⁰ Τόσο για τον Κωνσταντίνο Ζ' στο πρώτο μισό του 10ου αιώνα, όσο και για τον Όθωνα στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, δεν υπήρχε καταλληλότερο σύμβολο για την ανανέωση, την ισχύ, τη στερέωση της δυναστείας τους. Εξάλλου, ο Κωνσταντίνος και η πρωτεύουσά του λειτουργούσαν έτσι από αιώνες σε Ανατολή και Δύση.

Στόχος του Κωνσταντίνου και του Όθωνα ήταν να ενταχθούν σ' ένα ευρύ πλαίσιο θεϊκής οικονομίας. Ο Κωνσταντίνος Ζ' σε συνεργασία με τον πατριάρχη φρόντιζε για τη διαφύλαξη των αυτοκρατορικών εμβλημάτων στην Αγία Σοφία, ο Όθωνας σε συνεργασία με τον πάπα, που δεν έχανε την ευκαιρία να κινηθεί “επιθετικά” προβάλλοντας τη δική του ιδεολογία, εδραίωσε την οθωνική εξουσία στα ανατολικά του Έλβα με την ίδρυση της μητρόπολης του Μαγδεμβούργου. Και στις δύο περιπτώσεις το πρότυπο του Αγίου Κωνσταντίνου καθοριστικό, να δίνει το παράδειγμα για το επίθετο *sac-tissimus* του Όθωνα, που στο παπικό έγγραφο του 967 εμφανίζεται να διερωτάται πώς θα εξαπλωνόταν το *nomen Christianitatis apostolica auctoritate in aquilonaribus partibus* την ίδια εποχή που ο Νικηφόρος Φωκάς με βάση τη δράση του Μεγάλου Κωνσταντίνου στα πλαίσια της *translatio imperii* υπεράσπιζε το ρωμαϊκό αυτοκρατορικό του τίτλο απέναντι σε μια παποσύνη που τον διεκδικούσε για λογαριασμό των Οθώνων. Σ' όλη τη διάρκεια του 10ου αιώνα αυτοκράτορες και πάπες δεν έπαψαν ν' ανατρέχουν στην αρχή της ενοποιημένης χριστιανικής οικουμένης και στον πρώτο χριστιανό αυτοκράτορα, για να καθορίσουν τα όρια και τη φύση της εξουσίας τους, καθώς πλέον υφίστατο τόσο το πρόβλημα της διπλής αυτοκρατορίας (*Zweikaiserproblem*), όσο και το θέμα της κοσμικής εξουσίας του πάπα. Το έρεισμα της τελευταίας βρισκόταν στην Κωνσταντίνειο Δωρεά, άλλη μία πράξη της οποίας πρωταγωνιστής ήταν ο Άγιος Κωνσταντίνος.

⁹⁰ Dagron, “Representations...”, σ. 304.